

Varia 2.216 6 Grosuri

ISTORIA COLONIEI SARMIZEGETUSA

PARTEA I.

CU UN APENDICE

CA TEZĂ DE LICENȚĂ

de

Ioan J. Bogdan.

IASSI

TIPOGRAFIA LUCRĂTORILOR ROMÂNI ASOCIAȚI, STR. BASTON

1885.

Inv. A. 60 935.

ISTORIA

COLONIEI SARMIZEGETUSA

B. 232 436.

PARTEA I.

CU UN APENDICE

DE

Ioan I. Bogdan.

70703

Donațiunea
ION BOGDAN

IASSI

TIPOGRAFIA LUCRĂTORILOR ROMÂNI ASOCIAȚI, STR. BASTON

1885.

Biblioteca Centrală Universitară
BUCUREȘTI
Cota 75.502VARIA
Inventar 70703

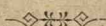
RC 933/01

CONTROL 1953

B.C.U. Bucuresti

C70703

PREFAȚĂ.

Motivul principal, ce ne-a îndemnat a întreprinde o lucrare de natura celei ce prezentăm astăzi publicului român, ieste lipsa totală de astfel de lucrări, făcute de noi Romîni¹⁾. În general vorbind partea cea mai puțin cultivată a istoriei noastre ieste epoca romană. Cînd zicem mai puțin cultivată, înțelegem de noi, nu de cătră străini. Și tocmai aceasta ieste epoca cea mai cunoscută din istoria noastră veche și cea mai exploatată de scriitorii străini. Terenul ieste atît de bine cunoscut și pregătit, încît noi avem să ne însușim numai ceea ce au aflat alții, completînd și îndreptînd pe ici pe colea lacunele ce să mai găsesc. Aceasta însă nu să face. Și lucrul ie foarte natural. Indiferența completă, ce domină la noi față cu studiile clasice, aduce cu sine și indiferența pentru epoca romană a istoriei noastre, căci aceasta n'o putem pricepe decît prin ajutorul unor cunoștințe temeinice de istorie, archeologie și filologie clasică. La noi s'au tratat aceste lucruri, afară de prea puține excepții, cu o superficialitate neiertată. Aproape tot ce s'a scris în această privință s'a scris de oameni, carii nu ierau de loc în curent cu știința timpului lor; și, ca să probăm acest fapt, vom aduce cîte-va exemple din domeniul subiectului, ce ne preocupă pe noi în special.

1) De altmintrelea nici străinii nu s'au prea ocupat cu astfel de lucrări speciale asupra Daciei. Singura monografie de valoare ce cunoaștem ieste aceea a lui Goos asupra orașului Apulum, scrisă la 1878 și publicată în programa gimnaziului din Sighișoara. Monografiile escelente, dar pe scurt, sunt și introducerile lui Mommsen la inscripțiile diferitelor localități din Dacia, în C. I. L. III.

Cînd ne-am hotărît a scrie istoria coloniei Sarmizegetusa, am căutat să vedem ca s'a scris asupra acestui subiect prin diferitele noastre reviste. Fără să amintim pe cele de a doua mîină, vom cita trei din cele mai bune: Foaia pentru minte, inimă și literatură, Revista romînă și Convorbiri literare. În cea dintii am găsit la an. 1853, numerele 34—42, un lung articol, intitulat „Anotațiuni despre țara Hațegului“, în care după o întroducere generală (nu tocmai rea) autorul articolului, Dl. Stefan Moldovan, ne descrie ruinele Sarmizegetusei, cele patru riu-lețe, ce trec pe-acolo (p. 263), vechile strade și drumuri, a căror urme să mai cunoșc, amfiteatrul (p. 269), biserica de la Densuș (p. 299 sq.) cu istoria lui Longin (p. 301) și satele dinprejur. Trecînd cu vederea peste stilul confuz al autorului, însemnăm numai atît, că iel iera lipsit de ori ce cunoștinți archeologice și istorice, fără de care ieste imposibil să înțelegi și să descrii niște rămășițe de monumente clasice. Și cu toate acestea la 1853 științele ce să ocupă cu acestea, ierau aproape la aceeași dezvoltare ajunse, unde sunt și astăzi. În Revista romînă a publicat Dl. Ioan Ghica la an. 1861, p. 385 sq. un articol destul de mare, intitulat „Dacia vechie“. Voind însă să ne spună prea multe, nu ne spune mai nimic. Aceleași greșeli relativ la subiectul nostru, ce le găsim și în foaia pentru minte. Din Sargeția face „Sargenția“, „pe care să afla Sarmizegetusa (?) și al cărei nume pare a' l fi păstrat corupt sau abreviat“ (?) orașul Sarmizegetusa. Susține povestea lui Sarmiz și zice, că „capitala lui Decebal iera aproape de Varheli, acolo unde azi să află satul Grădiște (?). Nu stă la gînduri a ne asigura, că „Sarmiz, craiul Tribalilor, cînd s'a isgonit de Alexandru de pe malul drept al Dunării“ a întemeiat Sarmizegetusa, și altele de-acestea. Cite cuvinte, atîtea neexactități! Și cu toate acestea Revista romînă purta în fruntea iei cuvintele: Științe, Litere și Arte.—Ceeace ne uimește mai mult în aceste grave greșeli ale D-lor St. Moldovan și I. Ghica, ieste că pe la 1853 și 61 să publicaseră o mulțime de cercetări serioase asupra Daciei, mai ales în Transilvania. Ackner, neobositul culegător de inscripții, scrisese diferite articole prin gazeta Transsilvania, redactată de Benigni și Neugeboren,

încă de pe la 1833, cînd publică articolul: „Várhely in antiquarischer Hinsicht im Jahre 1832“, prin Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde de pe la 1838 (vol. I) și 1841 (vol. IV); de asemenea și Müller în dife-riți ani din Archiv. Ackner mai scrisese o mulțime de raporturi în Jahrbücher der K. K. Centralcomission, pre-cum cele asupra Sarmizegetusei în an. 1856 și 57, și în Sitzungsberichte der K. K. Wiener-Akademie, unde sunt observațiunile sale asupra templului dela Densuș (an. 1851. VI. p. 283—285). Arneth de-aseemenea își scrisese ideile sale asupra bisericei din Densuș la 1851 în Archaeolo-gische Analecten (Wien. 1851. p. 11) și cu toate acestea atît Dl. Moldovan cit și Dl. Ghica ne dau acea biserică ca mau-zoleul adevărat al lui Longin. Dar nu numai în Transil-vania și Austria să făcuseră înainte de 61 și 53 cercetări științifice, ci chiar și în Germania. Zumpt scrisese la 1843 în Rheinisches Musaeum p. 253 sq. dizertația sa „honorum gradus sub Hadriano et Antonino Pio“ și Mommsen, care începuse a scrie înainte de 50, are în operele sale până la 61 o mulțime de notițe răspîndite asupra Daciei. Toate acestea ierau necunoscute D-lor Moldovan și Ghica. Dar dinșii sunt de scuzat, căci pe la 53 și pe la 61 nici nu iera la noi vre-o mișcare științifică. Cînd vine însă ci-neva la 1881 sau 82 și înaintează ca lucruri sigure ace-leași erori, pe care le-am văzut în amintitele două arti-cole, și încă într'un jurnal atît de serios cum sunt Convor-birile literare, atunci în adevăr că trebuie să ne mirăm. Cu tot respectul ce datorim D-lui Burada ca unuia din-tre cei mai buni scriitori ai noștrii și-ce ie mai mult-ca unuia dintre cei mai zeloși exploratori ai antichităților noastre și ai literaturii populare, totuși nu putem trece cu vederea peste gravele erori, ce le comite și D-sa în articolul din Convorbirile literare, an. 1881/82, p. 70—73. După lucrările lui Mommsen, Hirschfeld, Goos ș. c. ieste neertat de a mai susținea încă vechile teorii asupra împărțirii Daciei în mediterană, ripară și transalpină, ori-ginea Sarmizegetusei de la Sarmis și Aetusa, mauzoleul lui Longin, fiindcă în biserica de la Densuș să găsească pie-trii cu inscripția D. M. și una cu numele Longinus, lu-cruri, care astăzi trec în domeniul miturilor. Și cu toate

acestea cu un an înainte (la 1880) ieșise cartea D-lui Tocilescu, Dacia înainte de Romani, unde în mod fugitiv sunt îndreptate unele din aceste erori ale vremurilor trecute. În sfârșit cea mai nouă relațiune în românește asupra Sarmizegetusei ieste aceea ce ne-o dă Dl. Bariț în analele Academiei din an. 1883 (seria II. tom. VII. secția II: memorii și notițe), după informațiunile luate de dînsul la anul 1882. Dl. Bariț nu ne spune însă nimic nou, decît doară că o ploaie strașnică l'a udat cînd să plimba pe ruinele maiestoase dela Grădiște. Dînsul nu cunoaște, cum să vede, nici relațiunea lui Kiepert de la 1872 „die Ruinen von Sarmizegetusa“ în L. Koner, Zeitschrift etc. p. 263—268, nici pe-a lui Goos dela 1875 în Archiv des Vereines, v. XIII. p. 318 sq., nici în fine interesantele notițe din „Archaeologische Streifzüge“ ale D-lor Müller, publicate în Archiv, v. XVI. Dacă le-ar fi cunoscut ar fi luat poate mai bune informațiuni, căci nu ieste destul a lua, ci trebuie știut și modul cum să iau astfel de informațiuni archeologice și topografice. Raportul D-lui Bariț nu ne arată alt-ceva decît puțina atențiune ce s'a dat acestor lucruri atît de D-sa cît și de Academia noastră, care i-a publicat raportul în analele sale și într'o broșură²⁾.

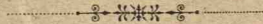
Astfel stau cunoștințele noastre asupra Sarmizegetusei până în timpul de față. Prin lucrarea aceasta noi ne-am încercat a depărta toate acele greșeli și a da totdeodată o istorie pe cît să poate de completă a Sarmizegetusei, care ieste fără 'ndoială cea mai însemnată colonie romană în Dacia. Ne-am folosit de lucrările cele mai nouă ale învățaților străini: de colecțiunile de inscripții ale lui Mommsen în Corpus Inscriptionum Latinarum v. III și în Ephemeris Epigraphica v. II și IV, precum și de scrierile lui Hirschfeld, Goos, Jung și ceilalți, pe care îi vom cita la locul lor. Știm că lucrarea noastră va avea

2) Făcînd această critică aspră, dar adevărată, asupra celor ce s'au scris la noi despre Sarmizegetusa n'am avut de loc intențiunea de a atinge persoane, care trăesc încă și pe care le stimăm pentru meritele lor. Am voit să arătăm numai, cît de puțin știm noi asupra unor lucruri, ce ne interesează cu mult mai tare pe noi decît pe străinii, care s'au ocupat până acum cu iele. A trebuit să constatăm spre rușinea noastră, că noi nu numai că n'am produs nimic în această privință, dar n'am vrut până acuma nici măcar să ne însușim ceea ce alții au produs pentru noi.

și ie a defecte, parte din cauza lipsei unor isvoare, ce ni-a fost imposibil a ni le procura (precum actele Academiei unguerești din Pesta, unde sunt publicate unele lucrări ale lui Torma), parte din cauza greutateii ce am întâmpinat ca începători în ordonarea unei materii atât de împrăștiate prin diversele isvoare. Nădăjduim însă că în urma criticelor binevoitoare, ce ni să vor face decâtă oameni competenți, vom îndrepta acele defecte cu ocaziunea publicării părții a doua din această lucrare.

Iași în Mai 1885.

Ioan I. Bogdan.

Introducere.

Unul din cele mai puternice mijloace, de care să folosiră Romanii pentru a desnaționaliza și a'și asimila siesi popoarele supuse, fū fără 'ndoială sistemul colonizator. De la 'nceput chiar să observă, deși sub o formă mai mult instinctivă, tendința de romanizare a coloniilor; cu cît înaintăm însă în istoria romană, o vedem pronunțându-să tot mai tare și mai vădit. Iea își ajunge apogeul în timpul din urmă al republicei și mai ales sub împărați.

Nu vom înzista aci asupra diferitelor faze, prin care a trecut sistemul colonizator la Romani; ne vom opri puțin numai asupra coloniilor din epoca imperială, care singure ne interesează cu această ocaziune.

Romanii, după-ce cucereau o provincie, ca să'și asigureze pe de-o-parte posesiunea iei și ca să o romanizeze pe de altă parte, duceau mai întâi colonii militare într'însa. O parte din aceste colonii să așezau în orașele locuite de indigeni înainte de ocupațiune, eară altă parte formau nouă centre de romanizare, alegîndu-și mai ales pozițiunile cele mai tari ale provinciei cucerite, ca din iele să o poată apăra în contra atacurilor ulterioare. Cele dintii formau municipiile și coloniile așa zicînd civile, în care barbarii în scurt timp își însușeau formele de guvernare și administrație romană, ¹⁾ cele de-al doilea formau lagărilor militare, care, mici la 'nceput, creșteau după aceea destul de iute prin așezarea barbarilor romanizați într'însele și prin colonizarea voluntară a Romanilor, veniți din tot cuprinsul marelui imperiu. ²⁾ Coloniile ierau deduse de așa nu-

1) Vezi Dr. Julius Jung., *Roemer und Romanen in den Donaulaendern*, Innsbruck 1877 p. 61 sq. și nota 2, unde să citează diferitele scrieri asupra acestui subiect.

2) Ibid. p. 74 sq., un extract din articolul lui Mommsen, „die römischen Lagerstädte“ în *Hermes* VII. (1873). Vezi și interesanta scriere a lui Goos „die römische Lagerstadt Apulum in Dacien“ în *Program des evang. Gymnasiums in Schässburg*, anul 1878.

miții „legati Augustorum“ și unele dintr'însele luau numele împăraților, sub cari să deduceau. ³⁾

Astfel au procedat Romanii în toate părțile cucerite de dinșii și prin urmare tot așa au trebuit să procedeze și în Dacia după definitivă ei ocupațiune.

Dacia fii cucerită pe deplin în urma războiului al doilea cu Decebal la an. 107 d. Ch. Prefacerea ei în provincie romană începe chiar din acest an și ține probabil până la 112, când ieă apare pentru prima oară în mod oficial pe monedele romane (Eckhel 6, 428). Cele dintii semne ale vieții romane în Dacia sunt inscripția din Verșeș, pusă la 108 d. Ch. de coh. II Hisp împăratului Traian (C. J. L. III. 6273) și miliarul din Ajton de la 109—110 d. Ch. (C. J. L. III 1627). În 17 Febr. 110 d. Ch. ne apare și cel dintii guvernator al Daciei, Terentius Scaurianus, în diploma militară din C. J. L. III. D. XXV ⁴⁾

Tot în acest interval de timp să fundară și cele dintii colonii ale Daciei, Sarmizegetusa și Tsierna ⁵⁾ de cătră însuși împăratul Traian. Indată după acestea obvin și celelalte colonii și municipii: Napoca, Drobetae, Potaissa, Apulum, Malve etc. Toate acestea — din care unele la început sunt municipii și apoi colonii, ca Napoca, Drobetae și Apulum — devin centrele cele mari de romanizare ale Daciei, care desvoaltă și răspîndesc în jurul lor viața romană sub toate formele ei cristalizate. Iele transformă prin acțiunea lor asimilătoare Dacia barbară în o țară romană și pe locuitorii ei de origină tracă într'un popor roman. ⁶⁾

Ar fi interesant a cerceta modul de dezvoltare al fiecărui din amintitele centre romane, pentru a să putea ve-

3) Becker-Marquardt, Römische Alterthümer, v. III. das römische Colonialwesen in seiner Entwicklung, p. 311 sq.

4) Mommsen in C. J. L. III p. 160 „de provinciae Daciae origine et fine.“ Goos „Studien zur Geografie und Geschichte des Trajanischen Daciens“ în Program des ewang. Gymnasiums in Schässburg pe anul 1874, pp 53—54.

5) Vezi pasajul din Ulpian citat mai la vale.

6) Așa eredem noi că s'a ntimplat romanizarea Daciei și suntem îndreptățiți a o crede după faptele petrecute în celelalte provincii ale imperiului roman. Date pozitive avem foarte puține, de aceea romanizarea Daciei ieste o chestiune încă nerezolvită. Noi inclinăm spre părerea că Dacia în adevăr au fost romanizați, ear nu stirpiți; aci nu putem însă discuta acest fapt, căci am ieși din cadrul temei noastre. Trimetem pe cei ce voese a să informa mai de aproape la cele două cărți însemnate ale lui Jung. Noi accentuăm aci numai asupra efectului produs de colonii în opera romanizării sau desnaționalizării Dacilor.

dea cu mai multă claritate partea, ce a avut'o fiecare în opera de civilizare a Daciei. Noi ne vom mărgini deocamdată asupra celui mai însemnat din aceste centre, asupra Sarmizegetusei. Iel reprezintă în modul cel mai complet viața romană din Dacia. Vom cerca deci să restabilim istoria acestui oraș atît din micile fragmente, ce ne-au lăsat autorii vechi asupra lui, cît mai-cu samă din rămășițele arheologice și epigrafice, desgropate în timpurile mai nouă din ruinele lui.

A). Autorii vechi.

Cel dintîi din autorii vechi, la cari să află amintită Sarmizegetusa, ieste *Ptolomeu*. Iel scrie pe la 150 d. Ch. în Alexandria după isvoare mai vechi și geografia lui ieste însemnată atît prin număroasele numiri de popoare și orașe, care nu ni s'au păstrat decît la dînsul, cît mai-cu-samă prin silința ce și-a dat să fixeze locurile geografice prin grade. Ieste adevărat, că de cele mai multe ori aceste indicațiuni de grade nu să bazează pe măsurări exacte, ci sunt calculate după miliarele itinerariilor romane, care și iele ierau numai aproximative; în partea, care ne interesează însă pe noi suntem fericiți de a avea niște date, care după toate probabilitățile sunt fondate pe măsurări astronomice exacte. Aceasta cel puțin ni să pare a reeși din cartea VIII^a. c. 12. 4, ⁷⁾ unde Ptolomeu calculează durata celor mai lungi zile în Sarmizegetusa și Salinae în raport cu cele din Alexandria. Să 'nțelege că Ptolomeu a primit aceste date din însuși orașele Sarmizegetusa și Salinae ⁸⁾ și că cu ajutorul lor a putut să afle prin calcule astronomice și pozițiunea relativă a acelor orașe pe suprafața pămîntului.

Așa fiind să vedem cum fixează Ptolomeu pozițiunea relativă a Sarmizegetusei. In cartea VIII^a. c. 8. 9. ⁹⁾ iel ne dă următoarele indicațiuni:

7) Vezi traducerea acestui pasaj, făcută de Dl. Cipar în Arhivul pentru filologie și istorie, anul 1870—71 ur. XXXIX p. 970.

8) Dl. Tocilescu în „Dacia înainte de Romani“ p. 431. nota 12 ne spune că Marinus ar fi căpătat mai i: tii aceste date.

9) Claudii Ptolemei geographiae libri VIII de Dr. Fr. Wilberg și C. Grashof. Essendiae MDCCCXXXII, fasc. 3 și traducerea D-lui Cipar în Arhivul citat mai sus, pp. 766—788.

Ζαρμυζεγέθουσα¹⁰⁾ βασιλειος¹¹⁾) cu lung. geogr. $\mu\zeta$ Ly și lăț. $\mu\epsilon$ δ

Sarmizegetusa capitala „ „ 47°50' „ 45°15'

Ptolomeu purcede în hotărîrea gradelor de lungime dela meridianul, ce trece prin insulele fortunade (αἱ τῶν μακάρων νῆσοι),¹²⁾ numite azi canarice, între care să află și insula Ferro, dela al cărei meridian noi modernii am început să numărăm mai întii gradele de lungime. Pornind deci de la meridianul de Ferro noi găsim pentru Sarmizegetusa lungimea geografică de 40° 27'; deci cu 7° 23' mai spre apus ca cum a aflat'o Ptolomeu. Cît pentru lățimea geografică deosebirea nu iese așa de mare; Ptolomeu a pus Sarmizegetusa numai cu 15' mai spre sud de cum iese în realitate, căci astăzi măsurăm lățimea geografică a Sarmizegetusei cu 45° 30'. Cum vom împăca deci mai ales diferența cea mare a gradelor de lungime?

Sau presupunem că Sarmizegetusa lui Ptolomeu nu iese identică cu aceea, ale cărei ruine le vedem și azi, sau trebuie să explicăm cum să face de Ptolomeu dă pentru acelaș loc alte grade, ca cele ce le constatăm noi. Intiia ipoteză cade de la sine, deoarece să știe sigur că numai o singură Sarmizegetusă a existat; vom cerca dar să lămurim chestiunea pe a doua cale. Pentru aceasta însă suntem siliți să înzistăm asupra unor particularități din sistemul lui Ptolomeu, fără de care nu vom putea deslega această problemă, în aparență atit de încurcată.

Ptolomeu, calculînd după o metoadă greșită,¹³⁾ află că mărimea unui grad iese de 500 de stadii sau, cum am zice noi azi, de 12½ mile geografice (un stadiu fiind 1/40 dintr'un mil geogr.). Lungimea celui mai mare cerc paralel al pămîntului iese deci după Ptolomeu de 180,000 stadii sau de 4,500 mile geogr. În realitate însă noi știm, că această din urmă lungime iese de 5,400 mile geogr., sau, după cum ar zice Ptolomeu, de 216,000 stadii și că prin urmare un grad are 15 mile geogr. sau 616 2/3 stadii, ear nu 500 stad. cum a calculat Ptolomeu.

10) În manuscriptul vienez Ζαρμυζεγέθουσα, în ediția din Basel dela 1533 Ζαρμυγεθουσα.

11) Vulgo βασιλειον (precum ediția din Basel și a lui Nobbe).

12) Forbiger, Handbuch der alten Geographie v. I. p. 417 și Spruner-Menke Atlas antiquus, Nr. I, unde e desenat „orbis terrarum ad mentem Ptolemaei“.

13) Vezi-o în Forbiger l. c. p. 411 nota 38.

Vedem deci că la Ptolomeu periferia pământului ieste prea mică și că prin urmare gradele sale încă sunt prea mici. De-aci provine toată încurcătura în statornicirea lungimilor geografice. Luînd pe de o parte singuraticile grade prea mici, ear pe de altă parte depărtările între deosebitele puncte în adevărata lor mărime, iera natural ca o distanță oarecare, transformată în gradele lui Ptolomeu, să cuprindă totdeauna mai multe grade, decît în realitate.¹⁴⁾ Pornind acum de la apus spre răsărit și transformînd adevăratele depărtări, căpătate prin măsurări exacte, în grade mai mici decît cele reale, nimic mai natural decît faptul, că cu cît vom înainta spre răsărit, cu atît vom cuprinde mai multe grade de lungime peste cele adevărate. În chipul acesta ajunge Ptolomeu a pune Alexandria subt gradele $60\frac{1}{2}$ de lungime, pe cînd în realitate iea să află subt $47^{\circ} 35^1$ (pornind să 'nțelege în amîndouă cazurile de la acelaș meridian).

Tot așa să 'ntîmplă și cu Dacia. Aceasta fiind o țară răsăriteană, iea ieste mînată de Ptolomeu cu mult mai spre răsărit, decît țările apusene. Din tabloul celor cinci zone ptolomeice, întocmit de Goos,¹⁵⁾ să vede că diferența cea mai mare în gradele de lungime ieste de $8^{\circ} 54^1$, ear diferența cea mai mică de $^{\circ} 37^1$. Luînd mijlocia acestor două date, avem diferența de $7^{\circ} 50^1$; ceeace însamnă, că Dacia traiană ieste pusă de Ptolomeu cu $7^{\circ} 50^1$ mai spre răsărit.

După toate acestea nu ne vom mai mira, că Sarmizegetusa ieste așezată de Ptolomeu cu $7^{\circ} 23^1$ mai spre răsărit, de cum măsurăm noi astăzi. Cît pentru lățimile geografice, acestea în general nu să deosebesc așa de tare de cele de azi. Am văzut că la Sarmizegetusa deosebirea ieste numai de 15^1 . Conziderînd toate aceste fapte și mai avînd în vedere, că chiar înlăuntrul aceluiaș cerc paralel indicațiunile lui Ptolomeu sunt de luat numai în mod aproximativ (după cele trei reguli de orientare ce ne dă Goos)—nu vom sta de loc pe gînduri de a identifica cu deplină siguranță *Σαρμιζεγέσουσα* lui Ptolomeu cu Grădiștea și împrejurimile iei. Atîta reese din cartea III-a c. 8. 9.

14) Oscar Peschel, Geschichte der Erdkunde, p. 50.

15) In Studien etc. p. 17.

În cartea VIII-a c. 11. 4. Ptolomeu ne dă încă odată numele Sarmizegetusei cu cuvintele: Ζαρμιζογέθουσα τὸ βασίλειον.¹⁶⁾

Rezultă deci din cecece ne-a lăsat Ptolomeu asupra Sarmizegetusei, că aceasta iera capitala imperiului dac și că să afla pe locul, în care să află azi Grădiștea și celelalte sate dimprejurul iei. Acest rezultat ieste întărit și mai mult prin al doilea scriitor din antichitate, ce ne-a lăsat câteva notițe asupra acestui subiect, anume prin *Dio Cassiu*. Dio ieste născut pe la 155 d. ch. și scrie istoria romană până la 229 d. ch. când iera de-a doua oară consul. Notițele lui asupra Daciei sunt cu atît mai prețioase, cu cit știm că iel a fost „legatus Augusti“ în Pannonia inferioară pe la 218 d. ch. și că deci trebuia să cunoască foarte bine Dacia, care iera învecinata provinciei sale. Apoi iel trebuia să cunoască bine și evenimentele petrecute sub împăratul Traian, deoarece moșul său fusese favoritul acestui împărat și putea împărtăși lui Dio toate faptele protegitorului său. Conziderînd în fine că excerptele lui Xiphilin (din sec 11-lea nu sunt niște extracte, ci mai mult copiări credincioase a unor capitole din Dio, pe cînd altele sunt lăstate cu totul afară, vom trebui să punem mare preț pe cele ce vom găsi în acest autor.¹⁷⁾

Intr'un singur pasaj Dio ne dă numele Sarmizegetusei, acolo unde vorbește despre pacea încheiată la finea primului război al lui Traian (103 d. Ch): „Ταῦτα συνηρέμενος καὶ στρατόπεδον ἐν Ζερμιζογέθουσῃ καταλιπὼν... ἐς Ἰταλίαν ἀνεκομίθη“ (sc. Traian).¹⁸⁾ Tot acolo ne mai spune. că iera iera reședința lui Decebal, deci capitala imperiului dac. Aceasta o putem însă vedea mai bine din celelalte pasaje ale lui. Astfel acolo, unde ne descrie învingerea lui Iulian la Tapae (91 d. Ch) și înaintarea lui pe drumul urmat mai tîrziu

16) Am inzistat atît de mult asupra particularităților lui Ptolomeu din cauză că iele sunt foarte puțin lămurite în cărțile cunoscute de istoria Daciei. Goos face o mică observare în treacăt, citînd pasajul din Peschel, ear Dl. Tocilescu tretează cu prea mare ușurință această chestiune. Citînd un pasaj din Cuno, dînsul uită chiar a traduce literele g. m. în rominește, ci serie curat nemțește g. m. (=geographische meilen) în loc de rominescul m. g. (=miluri geografice). Vezi Dacia înainte de Romani p. 436. De altmîntrelea toată această parte, care constiute § 9 din cartea D-sale, ieste cam confuză.

17) Vezi prefața traducerei lui Dio Cassiu de Pl. Anghel Demetrescu.

18) Dio Cass. c. 68. § 9. ediția H. S. Reimarus, Hamburg 1750. p. 1127.

de Traian, zice: „δείσας οὖν ὁ Δεκέβαλος, μὴ καὶ τὰ βασιλεία αὐτοῦ οἱ Ῥωμαῖοι ἑρμήσωσι, τὰ δὲ δένδρα . . . ἔκοψε etc.“¹⁹⁾ Acest pasaj nu sã poate referi decît la Sarmizegetusa, de oarece știm cã Iulian voia sã meargã însuși asupra capitalei și cã a apucat probabil drumul cel dintîi al lui Traian. Această părere sã 'ntărește și mai mult prin al treilea pasaj, care ne descrie lupta lui Traian dela Tapae și mergerea lui asupra capitalei: „ὡς δὲ καὶ ἐς αὐτὰ τὰ ἄκρα ἐπεχείρησεν ἀναβῆναι. . . . καὶ τοῖς τῶν Δακῶν βασιλείοις ἐπέλασεν.“²⁰⁾ Aci earăși ieste evident, cã nu poate fi vorba decît de Sarmizegetusa, unde a și ajuns Traian pe drumul cunoscut dela Viminacium la Sarmizegetusa (prin Lederata, Bersobis, Azizis și Tibiscum).²¹⁾

In fine al patrulea și cel mai însemnat pasaj din Dio ieste acela ce ne descrie cãderea Sarmizegetusei in urma rãsboiului al doilea cu Decebal; il transcriem aci întreg: „Δεκέβαλος δὲ, ὡς καὶ τὸ βασιλείον αὐτοῦ καὶ ἡ χώρα κατείληπτο σύμπασα καὶ αὐτὸς ἐκινδύνευσεν ἀλῶναι, διερχόμενος ἑαυτὸν καὶ ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐς τὴν Ῥώμην ἀπεκομίσθη. καὶ οὕτως ἡ Δακία Ῥωμαίων ὑπὸν ἔγενετο καὶ πόλεις ἐν αὐτῇ ὁ Τραιανὸς κατόκισεν. εὗρέθησαν δὲ καὶ οἱ τοῦ Δεκεβάλου θησαυροί, καίτοι ὑπὸ τὸν ποταμὸν τὸν Σαργετίαν, τὸν παρὰ τοῖς βασιλείοις αὐτοῦ, κρυμμένοι.“²²⁾

Acest pasaj al lui Dio a dat naștere la o mulțime de ipoteze, făcute atît asupra riului Sargeția, cit și asupra capitalei, pe lîngă care trecea. Vom aminti pe cele mai însemnate din iele.

Cei mai vechi geografi și cei dintîi epigrafiști ai Daciei au crezut cã Sargeția lui Dio ieste Streiul de azi, care (după cum ieste 'nsemnat in chărțile austriace) isvorăște din muntele Bătrîna, curge spre sud-vest pãnã ce sã unește cu Banița, apoi spre nord-vest pãnã dã in Lãpușnic și de aci spre nord pãnã ce sã varsã in Murăș, formînd astfel una din cele mai frumoase vãi ale Transilvaniei. Dintre acești geografi amintim pe Wolfgang Lazius, mort la 156 ,

19) Dio Cass. c. 67. § 10 p. 1109.

20) Dio Cass. c. 68. § 8. p. 1125.

21) Unde in acest drum sã fi fost „Tapae“, cu siguranță nu putem ști. In tot cazul însã iea trebuie cãutată inlãuntrul Banatului timișan, aproape de Poarta de fier. Poate sã fi fost acolo, unde astãzi sã aflã satul „Tãpia“. In contra identitãții filologice a acestor douã nume nu s'ar putea zice nimic, identitatea geograficã însã nu ieste constatată.

22) Dio Cass. c. 68. § 14. p. 1131.

pe care îl citează și Dl. Odobescu în istoria archeologiei p. 352, susținând, cum să pare, și dînsul aceeași idee; pe Marsilius, care 'și tipări cartea sa „Danubius Pannonico-Mysius“ la 1726, ²³⁾ pe Reimarus, care edită pe Dio Cassiu la 1750 și care în chestiunea, ce ne ocupă, să provoacă la Marsilius. ²⁴⁾ Catanchich (în opera sa „Istri adcolarum geographia vetus“ Buda 1827 v. II. p. 287) zice că „Sebes“ pe ungurește, ear „Sztril“ pe romînește ieste rîul, ce l'a numit Dio Sargeția „a quo locus, qui municipii iura habuerit, nomen sit mutuatus“ (?). Iel confundă astfel Streiul cu Sebes-ul și pe amîndouă cu Sargeția. Dintre geografi mai noi Mannert ²⁵⁾ crede că Sargeția ieste Jiul de azi și că τὰ βασίλεια Δαζῶν din Dio Cass. adecă capitala Dacilor nu ieste identică cu Sarmizegetusa, ci trebuie căutată înlăuntrul pasului Vulcan pe Jiu. Aceste păreri greșite fură combătute încă de Ukert ²⁶⁾ și mai ales de Forbiger ²⁷⁾, care susține identitatea Sarmizegetusei cu capitala Dacilor și a Streiului cu Sargeția.

Mommsen in C. I. L. III. p. 228 a susținut vechia părere a amintiților geografi zicînd, că „rîul Sargeția, ce curgea pe lîngă capitala lui Decebal, trebuie să fie acel ce astăzi să numește Strehl“. Mai tîrziu însă atrăgîndu-i atențiunea Riechard Kiepert asupra faptului, că Streiul de azi curge într'o depărtare de 10 mii de pași romani spre răsărit dela ruinele Sarmizegetusei romane, adoptă și iel opiniunea lui Kiepert, că sau capitala lui Decebal nu fû acolo, unde să găsec azi ruinele Sarmizegetusei, sau (ceea ce ieste mult mai probabil) rîul Sargeția n'a putut fi decît unul din cele patru rîulețe de lîngă Grădiște, care sunt: Zăican (Hațeg?), Hobîța, Riușor și Clopotiva. (C. I. L. III. p. 1016 ad. p. 228).

După Mommsen Goos, care până acum ieste cel mai bun geograf al Daciei, emite părerea, că „Sargeția nu poate fi Streiul, deoarece acesta curge cel puțin două

23) Asupra acestor doi vezi ce zice Mommsen in C. I. L. III „de dacicarum inscriptionum auctoribus“ pp. 153—160.

24) Nota 95 dela § 78. p. 774.

25) Geografie der Griechen und Roemer, v. IV. p. 211 și 221.

26) Geografie der Griechen und Roemer, v. III. 2. p. 617. nota 68.

27) Handbuch der alten Geografie, v. III. p. 1103 și 1107. Mai vezi și în Realencyclopédie des classischen Alterthüms a lui Pauly, articolul Sarmizegetusa.

mile spre răsărit dela Sarmizegetusa; trebuie să fie deci riușorul, ce curge pe la Zăicani, trece pe lângă ruinele Grădiștei și să varsă în Strei lângă Hațeg (Studien etc. p. 31 și 34)²⁸). Goos identifică deci aci Sargeția cu riul Zăicanilor, fără să să 'ntemeieze însă pe ceva sigur și real. Mai mult ne mirăm de lung, care în cartea sa „Die Romanischen Landschaften“ p. 458 ne citează între numirile topografice vechi, păstrate și azi în Dacia, pe „Streiul, care nu ieste decît vechia Sargeția“ („Sargetia bei Sarmizegetusa im Namen des heutigen Strell nachklingend“).

Ne-am întins cam mult asupra pasajului din urmă a lui Dio, tratînd chestiunea rîului Sargeția, care poate își avea locul său mai potrivit la topografia Sarmizegetusei; aceasta am făcut-o însă siliți fiind a lămuri de la 'nceput o chestiune atît de puțin lămurită până acuma. Noi credem că, orice identificare s'ar căuta astăzi pentru vechia Sargeția, iea va fi zadarnică, căci nici în mod topografic, nici în mod filologic nu vom putea să dăm aceste probleme o soluțiune mulțămitoare.

Singurul lucru, ce ni să pare sigur, ieste că Sargeția a existat în adevăr și că iea ieste un nume geto-dac, ceea-ce să vede din rădăcina *ar* aflătoare atît de des în numirile de riuri dacice (Arabon, Araros, Maris ș. c.) Ne pare rău, că D-l Tocilescu, care o pune între rîurile geto-dace, n'a încercat o etimologizare a iei (Dacia înainte de Romani, p. 614); de altmintrelea dînsul încă o identifică cu „Strelu“ (p. 462).

Din toate spusele lui Dio rezultă deci acelaș lucru, ce a rezultat și din ale lui Ptolomeu, adăogînd încă fap-

28) Cu toată conștiința sa Goos face aci o greșală destul de mare, ea să merite a fi îndreptată. Rîul Zăican nu să varsă de loc în Strei, precum susține dînsul, ci să varsă în apa Densușului lângă Tuștea, de-aci trec amîndouă pe lângă Hațeg și tocmai din jos de Sîntă-Mărie, după-ce primesc în sine și riuțele: Apa podului, Riul mare și Cioplea, să unesc cu un alt riu și formează Streiul propriu zis. Astfel numirea de „Strei“ o poartă numai rîul dela Hațeg înainte de Murăș, ear până la Hațeg riuțele, ce'l formează, au diferite numiri, mai ales locale. De-aci provine confuziunea nemaipomenită, ce domnește la autori asupra Streiului. (Vezi mai ales Neigebauer, Dacien aus den Überresten des classischen Alterthums, Kronstadt 1851). Dacă ar fi cunoscut scriitorii străini acest fapt, iei n'ar mai fi vorbit de un Strei lângă Grădiște; ai noștri s'au luat după dînsii fără nici un control. Deci nici vorbă nu poate să fie de un Strei pe teritoriul vechii Sarmizegetuse. (După charta stat-majorului austriac și după comunicațiunile D-lui Aron Densușan, care a trăit mult timp în acele locuri).

tuł important, că Sarmizegetusa iera udată de o apă destul de mare, ca să fie amintită de un scriitor subț numele iei propriu.

Al treilea scriitor al antichității, care ne lăsa o notiță din cele mai importante și pe care o vom folosi cu mai multe ocaziuni, ieste *Ulpian*. Iel scrie în timpul lui Caracalla, între anii 211—217. Deși ieste destul de cunoscut pasajul din *Ulpian*, cu toate acestea pentru însemnătatea lui îl cităm aci în întregime sa: „In Dacia Zernensium colonia a divo Traiano deducta iuris italici est. Zarmizegethusa quoque eiusdem iuris est, item Napocensis colonia et Apulensis et Patavissensium vicus, qui a divo Severo ius coloniae impetravit“ (de censibus, lib. I. Dig. 50. 15. 1. 8. 9).

Vedem de-aci, că colonia noastră să bucura de dreptul italic, cel mai înalt privilegiu al municipalităților provinciale din imperiul roman, și că prin urmare iea trebuia să fie unul din cele mai înfloritoare orașe în Dacia. Despre aceasta însă vom vorbi mai multe în capitolul asupra „vieții municipale“ în Sarmizegetusa.

Un al patrulea isvor ieste „*tabula Peutingerană*“, desemnată probabil subț Alexandru Sever (222—235) după isvoare mai vechi și păstrată până azi într'o copie de pe la 1265, făcută de un călugăr în Colmar. Intr'insa s'au strecurat multe greșeli pe care trebuie să le atribuim atit defectuoziității originalului cit și neștiinței și superficialității călugărului copiator²⁹). Astfel găsim în loc de Goti Gaetae, în loc de Bastarni Blastarni, deși tot acolo să 'nsemnează „alpes bastarnice“, și multe altele. Cu toate acestea însă *tabula Peutingerană* ieste de o însemnătate nespusă pentru cel ce voește să identifice locurile de azi cu cele vechi, deoarece iea ne dă cu destulă exactitate depărtările între diferitele stațiuni din timpul Romanilor.

Pe al doilea din cele trei mari drumuri ale Daciei *tabula Peutingerană* ne arată Sarmizegetusa ca a zecea stațiune; ne-o dă însă subț numele corupt de: „*Sarmategte*“, lucru, ce nu trebuie să ne uimească după cele ce

29) Vezi extractul lui Goos din prefața lui Mannert la ediția tablei *Peutingerane*, în *Studien etc.* pp. 18—20.

am spus asupra stării, în care ni s'a transmis această tabulă prin călugărul neștiutor dela Colmar. Iel a făcut din Sarmizegetusa Sarmategte tocmai așa cum a făcut din Bastarni Blastarni și din Goti Gaetae. Depărtările indicate însă între diversele stațiuni ne ajută și mai mult a preciza locul Sarmizegetusei. Dela Apulum până la acest oraș avem în tabula Peutingerană cinci stațiuni, care toate la un loc fac o distanță de 53 m. p. (=miliare romane, de câte 1000 pași romani), care transformate în măsurile noastre de azi ne dau aproape distanța, ce să măsură și acum între Grădiște și Alba-Iulia (Apulum—Blandiana VIII m. p.; Blandiana—Germizera VIII m. p.; Germizera—Petris XIII m. p.; Petris—ad Aquas XIII m. p.; ad Aquas—Sarmategte XIII m. p.; la un loc LIII m. p.)³⁰).

În fine ultimul autor, care ne pomenește de Sarmizegetusa, ieste *geograful Ravenat*. Iel scrie în secolul al 9-lea d. Ch. și pare a nu să fi folosit de tabula Peutingerană. Deși la iel găsim aceeași ignoranță, ca și la călugărul din Colmar—căci d. e. iel cuprinde sub numele de „Datia“ numai teritoriul între munții Transilvaniei și Tisa, ear Transilvania o pune în Moesia inferioară—cu toate acestea în privirea numirilor geografice ieste destul de exact. Din cauza superficialității sale însă lasă adeseori silabe întregi afară, încît de-abia mai cunoști adevărata fizionomie a numelui. Astfel face și cu Sarmizegetusa, din care lăsînd afară cele două silabe din urmă, ne-o dă sub forma „Sarmazege“. Tot așa ne dă Aluti, vetus în loc de pons Aluti, pons vetus ș. a.³¹).

Atîta-i tot ce-am putut aduna din autorii vechi asupra coloniei noastre. În rezumat notițele să reduc la acestea: Sarmizegetusa iera capitala imperiului dac, situată acolo unde azi să află Grădiștea și împrejurimile iei; pe lîngă iea trecea un rîu, ce să numea în timpul Dacilor Sargetia. Ocupîndu-să Dacia de Romani, Sarmizegetusa

30) Vezi drumurile Daciei în Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, pp. 441—457.—Un „miliarium“ roman sau 1000 de pași romani fac a cincea parte dintr'un mil german; deci 53 de miliare fac cam 10 miluri germane, tocmai depărtarea, ce să pune de obicei între Grădiște și Alba—Iulia.

31) Goos l. c. Pentru aprecierea autorilor și celorlalte izvoare vechi vezi și cartea D-lui Tocilescu.

devine unul din cele mai înfloritoare orașe romane, deoarece vedem că capătă, nu știm de la ce împărat, dreptul italic, un favor, ce nu să acorda decât la municipalități însemnate. Cît de puține știri ne-au lăsat autorii asupra celui mai mare oraș din Dacia!

Din norocire însă descoperirile făcute în ruinele lui ne despăgubesc în mod îndestul de mulțamitor, căci iele ne arată prin mărturia cea mai eloquentă a monumentelor și inscripțiunilor un tablou aproape complet al vieții politice și sociale, ce a desvoltat colonia Sarmizegetusa în Dacia. Cu drept cuvînt putem aplica și aci vorbele lui Mommsen relativ la munic. și col. Apulum: „neque nos hodie sciremus quantopere flourisset, nisi essent tituli“. Și 'n adevăr cu ajutorul acestor „tituli“ sau inscripțiuni suntem în stare astăzi să reconstituim într'un mod destul de complet istoria politică și socială a Sarmizegetusei, dela fundarea iei până la disparițiunea vieții romane din Dacia. Înainte însă de a începe această a doua parte a lucrării noastre, care să va ocupa numai de Sarmizegetusa în epoca romană (căci dela Daci nu ne-a rămas nici o inscripție), să ne 'ntrebăm, care ieste originea acestui oraș și ce popor l'a 'ntemeiat?

Aci atît autorii cît și inscripțiile nu ne pot da nici un răspuns. Vom fi siliți deci să ne adresăm către sora nedespărțită a istoriei, filologia, care cu toată nesiguranța rezultatelor sale în această parte veche a istoriei, totuși ne va da un răspuns îndestulător deocamdată. Trecînd cu vederea peste etimologiile de tot curioase și mitologice,—ca aceea, care deduce Sarmizegetusa dela un rege Sarmiz, nu știm de ce neam, al cărui nume formează partea întîia a cuvîntului, și dela „aethusa“, care formează partea a doua și ar însemna colonie: deci Sarmizegetusa=colonia lui Sarmiz,—vom aduce aci două păreri serioase, după cartea D-lui Tocilescu, Dacia înainte de Romani, p. 607.

În catalogul numelor geto-dace, transmise nouă prin scriitori și alte isvoare, ajungînd la cuvîntul Sarmizegetusa Dl. Tocilescu constată mai întîi două cuvinte tracice, ce să aseamănă cu iea: orașul Zermizirga tot în Dacia și numele personal Ζερμίζηροτος; apoi ne citează părerile

lui Grimm, Niebuhr și Cuno asupra Sarmizegetusei în chipul următor: „Grimm (în *Geschichte der deutschen Sprache* 1. 209) și Niebuhr (în *Vortraege über alte Geschichte*, Berlin III. 301. 159) sunt de părere că în Sarmizegetusa să unesc două cuvinte: Sarmatîi și Geții, de unde deduc existența unei alianțe între aceste două popoare. Cuno (la W. Schmidt, *die Geten und Daken*, în *Archiv des Vereines f. sieb. Landk*, IV. 59) comparînd elementul γητουση, getusa, cu γεταί din Τυραγέται (Strabo 306), Tyragetae (Pliniu IV. 83). Τυραγέται (Ptol. III. 5. 25) în sens de „locuitori dela Tyras“ explică Sarmizegetusa prin Sarmategetusa sau Sarmategetaisa=orașul Sarmatîilor.“— Din aceste două păreri, emise de distinși indogermaniști, noi adoptăm pe a lui Cuno, care ni să pare mai științifică și cu un caracter mai puțin mitologic. Fie una sau alta adevărată, iele ne dovedesc în tot cazul originea sarmatică a Sarmizegetusei sau dacă nu atît, cel puțin conlocuirea Sarmatîilor cu Geții în acest oraș. Aceasta ne dă un nou argument pentru prezența Sarmatîilor în Dacia traiană, fapt foarte important pentru istoria noastră, dar puțin apreciat pînă acuma de istoricii noștri.

B). Inscripțiunile.

După-ce am spus aproape tot ce să poate spune asupra Sarmizegetusei înainte de cucerirea romană, să cercetăm din inscripțiuni, ce soartă a avut această superbă capitală în tot decursul dominațiunei romane în Dacia. Ca să putem însă ținea o ordine în chaosul de notițe ce vom scoate din inscripțiuni, vom subîmpărți această parte a lucrării noastre în două: întii vom face istoria externă a coloniei Sarmizegetusa, urmărind-o dela fundarea pînă la disparițiunea ieî, ear în a doua parte vom face istoria internă a coloniei, aceea, care ieste mai mult elucidată și care ne va da rezultatele cele mai mulțămitoare.

I. *Istoria externă.*

Am văzut în introducere, că prefacerea Daciei în provincie romană să 'ntîmplă între anii 107—112 și că

inscripțiunile romane încep dela 108 d. Ch. Tot în acest interval să iau și cele dintii măsuri pentru romanizarea provinciei sau cu alte cuvinte încep a să funda cele dintii municipalități romane, atît sub forma de municipii cît și sub forma de colonii. Impăratul Traian, care a cunoscut marea însemnătate a posesiunii Daciei pentru imperiul roman și care din această cauză a făcut atitea jertfe pentru supunerea ei³²⁾ să puse iel însuși cu tot zelul pe organizarea noiei provincii. Dela iel datează aproape toate lucrările și așezămintele Romanilor în Dacia: fundarea orașelor, precum Drobetae, Porolissum ș. c., exploatarea minelor,³³⁾ fortificarea castrelor³⁴⁾ etc. Iel ridică cel dintii oraș dac, Napoca, la rangul de municipiu³⁵⁾ și iel fundează într'alt oraș dac, în Δεργα, una din cele dintii colonii, „colonia Zernensium“ după spusa lui Ulpian³⁶⁾. In aceste nouă organizări să observă un principiu general, urmat atît de Traian cît și de ceilalți împărați: iei colonizară în deosebi orașele deja existente și numai în mod excepțional fundară nouă colonii sau castre în locurile, care li să păreau însemnate mai ales din punctul de vedere strategic. (Goos, Studien p. 32).

Tot așa făcù împăratul Traian și cu Sarmizegetusa, a doua colonie și cea mai însemnată din cele fondate de dînsul în Dacia. Iea fusese capitala imperiului dac; iera situată într'una din cele mai frumoase văi ale Transilvaniei și iera adăpostită de toate părțile prin munți și ape: nimic mai natural, decît ca Traian să gîndească a face din acest oraș centrul politic și social al noiei sale provincii. Iel o ridică de-odată la rangul de colonie, inze-strînd-o de la 'nceput cu toate drepturile ce aveau astfel de municipalități în provinciile imperiului roman. Suntem

32) Aceasta nu exclude părerea, că unul dintre motivele, ce au îndemnat pe Traian să supună în mod definitiv Dacia, a fost și sentimentul de răsbunare pentru necredința ce arătaseră Dacii în urma păcii încheiate la sfîrșitul primului război.

33) Cu aceasta să leagă colonizarea Pirastilor din Dalmația (Goos, Untersuchungen über die Innerverhältnisse des Trajanischen Daciens, în Archiv des Vereines, XII (1874) p. 158).

34) Precum cel dela Cincu mic (Kleinschenk) și Apulum (Goos, Apulum p. 3. sg).

35) Vezi miliarul lui Traian, C. I. L. III. n. 1627 dela an. 109/110 d. Ch. și introducerea lui Mommsen la inscripțiile din Napoca, C. I. L. III. p. 169.

36) C. I. L. III. p. 248.

fericiți de a avea și azi, deși în niște copii foarte alterate, inscripția ce ne dovedește acest fapt, găsită în ruinele Grădiștei. Inscripția de fundare ni s'a păstrat anume în trei copii diverse, din care a treia ieste foarte tare interpolată. Iele au dat naștere la interesante și variate ipoteze, pe care le vom aduce și noi aci, ca să ne putem pronunța pentru una sau alta din tr'insele.

Ilustrul Mommsen, comparînd acele trei copii în C. I. L. III. n. 1443, restituiește inscripția, al cărei original din nenorocire s'a pierdut, în chipul următor:

ex AVtoritate imp. cae
SARIS . DIVI . NERVAE f.
TRAIANI . AVGVSTI
CONDITA . COLONIA
5 DACICA

PER

leg. V . M . SCAVRIVS p. C. 110

leg. EIVS.PRO.PR

d. d.

; în traducerea

lui Mommsen: (*Ex auctoritate imperatoris Caesaris divi Nerva (ae filii) Traiani Augusti condita colonia dacica per (legionem) quintam macedonicam*). Scaurianus (*legatus*) eius pro praetore d(e)d(icavit).“ Inscripția s'ar părea cu atît mai autentică, cu cît tot de la Traian ni s'a păstrat (Renier n. 1479) o altă inscripție de fundare, aproape identică cu a noastră, aceea a coloniei Thamugadi în Numidia: „*Imp. Caesar [divi] Nervae f. Nerva Traian[us Aug] Germani[c]us pon[t. max. imp....] tr[ib. pot. iiii] co[s] III p[ro]p[ri]e co[loniam Mar]c[i]anam Tr[ai]aniam Th[amuga]d. per leg. III Au[g. condidit. Munat[ius] Gallus leg. Aug. pro[pra]e d(e)d(icavit)*.“ Cu toate acestea în contra interpretării, ce-a dat Mommsen, a ridicat iel însuși niște obiecțiuni, pe care caută să le înlătoreze, dar fără succes. Iele sunt următoarele:

a.) Mai întîi ieste un ce neobicinuit ca legiunea a cincea macedonică să obvie în inscripții însemnată numai cu simplul M. în loc de Mac. sau Maced.; această obiecțiune însă să poate înlătura în urma descoperirilor mai nouă făcute mai ales la Troesmis, unde atît pe inscripții cît și pe sigilele legiunei obvin numai literele V.M. (Vezi

C. I. L. III n. 6162 și 6169 și tegulele din București, copiate de Hirschfeld în *Epigraphische Nachlese* p. 51 și primite în *Ephemeris epigraphica*, vol. II. n. 460 și 461).

Ceeace nu să poate însă înlătura, ieste obiecțiunea, că participarea legiunei a 5-a macedonice la răsboaele dacice și petrecerea iei în Dacia după cucerire, ieste încă o ipoteză neîntemeiată pe nimic sigur până acuma. Aceasta o constată și Mommsen în alt loc zicînd: *neque argumenta certa suppetunt, quibus evincas legionem V Macedonicam in bellis Dacicis Traiani interfuisse, cum constet eam, si quidem interfuit, paullo post rediisse in Moesiam*“ (C. I. L. III. p. 232). Și cu toate acestea în acelaș loc zice Mommsen: „*neque quidquam obstat, quominus legio V Macedonica et in bello illo pugnarit et postea Sarmizegetusam condiderit, antequam in castra antiqua Moesica rediret*“. Aceasta o dă ca o simplă ipoteză, fără ca s'o poată funda pe ceva real și neîndoios. Ba ce ieste mai mult, în întroducerea la inscripțiile din Dacia Mommsen să declară contra participărei legiunei a V-a mac. la răsboaele dacice (C. I. L. III. p. 160—161). Goos, care scrise cu un an mai tîrziu dizertația sa asupra relațiunilor interne ale provinciei Dacia, ca să scape frumoasa interpretare a lui Mommsen, susține la p. 161 (*Archiv des Verein. 1874*), că legiunea a 5-a mac. după liniștirea Daciei zidi Sarmizegetusa și la sfîrșitul domniei lui Traian trecu în Moesia. Iel să bazează însă pe niște fapte așa de nesigure-cum sunt așa numitele „*cursus honorum*“ din două inscripții, cunoscute încă lui Dierauer-încît noi nu putem primi de bună argumentarea sa. O a doua împrejurare în fine, care ieste încontra părerii lui Mommsen și Goos, credem a fi aceea, că nu s'a găsit în Dacia nici o urmă de petrecerea legiunei a 5-a mac. în timpul de care ieste vorba. Iera natural să să găsească în Sarmizegetusa și împrejurul iei tegule, inscripții sau alte rămășițe dela leg. V. mac., dacă iea ar fi petrecut acolo. Până cînd nu să vor afla deci astfel de urme sigure noi susținem, că leg. V. mac. nici n'a luat parte la răsboaele dacice nici n'a fundat iea colonia Sarmizegetusa.

b.) A doua obiecțiune tot atît de serioasă, ce să poate face interpretării lui Mommsen, ieste că legatul Scau-

rianus să afle trecut în inscripție numai cu cognumele său, lucru cu totul neobicit în epigrafia romană. Mommsen caută să justifice și această interpretare și găsește o analogie în n. 1081 (din Apulum), unde un „Scaurianus“ face o dedicație lui Joe și zeilor penaiți; dar nouă ni să pare că acest Scaurianus nu poate fi nicidecum guvernatorul Daciei, Terentius Scaurianus, deoarece acesta rezida în Sarmizegetusa, nu în Apulum. Inscripția ieste de sigur a unui particular modest, care și putea însemna numele său numai „Scaurianus“, nici decum însă a guvernatorului Daciei, care iera persoana oficială cea mai însemnată a acestei provincii.

După toate acestea suntem nevoiți să adoptăm deocamdată interpretarea, dată de Borghesi în „*annal. dell' inst.*“ 1855. p. 31, pe care o primește și Hirschfeld în *Epigraphische Nachlese* 1874. p. 5. Iea ieste următoarea :

... *imp. cae*SARIS.DIVI-NERVAef.
 NERVAE . TRAIANI . AVGVSTI.
 CONDITA . COLONIA . DACICA.
 PER *terenti*VM.SCAVRIVM.

Astfel restituită și interpretată inscripția ne spune numai atât, că „*colonia dacica*“ i. e. Sarmizegetusa a fost fondată după porunca împăratului Traian între anii 109/110 sau în cel din urmă din acești doi ani, sub îngrijirea lui Terentius Scaurianus, cel dintii guvernator al Daciei. Care legiune sau ce fel de trupe militare fură întrebuințate pentru acest lucru, nu putem ști. Cît pentru noi, ni să pare din cercetările, ce am făcut până acum, că mai curînd a luat parte la edificarea coloniei legiunea a XIII-a gemină decît a V-a mac., deoarece cea dintii ne-a lăsat destule urme pe teritoriul vechei Sarmizegetuse. Această chestiune însă o vom desvolta mai tîrziu într'un capitol asupra armatei romane în Sarmizegetusa. ³⁷⁾

Deși, cum vedem, împrejurările amănunțite sub care a fost întocmită colonia noastră ni sunt puțin cunoscute,

37) Ne mirăm cum Iung aproabă fără nici o critică părerea lui Mommsen și răspinge pe a lui Hirschfeld, atât în *Roemer und Romanen*, p. 92, unde zice : „die genannte Legion scheint an dem 2 dac. Kriege Antheil genommen zu haben und vor ihrer Rückkehr in die mösische Garnisonsorte eben zu diesen Arbeiten verwendet worden sein“, cît și în *Die Romanischen Landschaften* p. 383, cea dintii tipărită la 1877, a doua la 1881.

faptul general, că iea a fost fundată de însuși împăratul Traian, ieste mai pe sus de orice îndoială. Dacă Traian a întemeiat, după spusa lui Ulpian, colonia Zernensium, cu atât mai mult a trebuit să întemeieze iel colonia Sarmizegetusa, deoarece aceasta pare să fi fost singura cetate însemnată, ce găsiră Romanii în Dacia la ocupațiunea iei.³⁸⁾ Care din aceste două colonii să fi fost fundată mai întâi nu putem ști cu deplină siguranță. Credem însă că cea mai vechie ieste Sarmizegetusa și ne sprijinim această părere pe următorul fapt:

Ieste incontestabil, că cel mai vechi titlu, ce poartă colonia noastră în inscripții, ieste „*colonia dacica*.“ Acesta ni s'a păstrat în patru inscripții, din care una o cunoaștem, căci ieste însași inscripția de fundare (C. I. L. III. 1443); a doua ieste n. 1572 din Mehadia, în care găsim un „*aug(ustalis) col(oniae) dac(icae)*“; a treia ieste n. 1100 din Apulum, pusă de un „*T. Fl(avius) Longinus vet(eranus) ex dec(urione) al(ae) II Pann(oniorum), dec(urio) col(oniae) Dac(icae), dec(urio) mun(icipii) Nap(ocae)*“ etc; a patra și cea mai importantă ieste n. 1323 din Ampelum, care o transcriem întreagă:

„*D(is) m(anibus) P. Celsenio Constanti dec(urioni) col(oniae) Delmatiae Cl(audia) Aequo, item dec(urioni) col(oniae) Daci(cae) v(ixit) a(nnos) XXX. M. O(p)ellius Adiutor II(vir) col(oniae) Daci(cae) h(eres) t(estamento) v.... p(osuit).*“

Mommsen în C. I. L. III. p. 228 crede că, de oarece acest titlu simplu de „*colonia Dacica*“ obvine chiar în inscripția de fundare, pusă la an. 110 d. Ch., iel trebuie să fie cel mai vechi titlu al coloniei și că prin urmare celelalte trei inscripții, care 'l mai conțin, trebuiesc să fie din timpul lui Traian (Quare colonia Dacica, zice iel, nomine Sarmizegetusae omisso certum indicium videtur esse aetatis Traianae). Noi adăogăm pe lângă observația lui Mommsen, că titlul „*colonia dacica*“ ieste un adevărat titlu oficial și că prin urmare, dacă obvine în timpul lui Traian, iel trebuie să fie fără îndoială cel mai vechi. Aceasta ne-o dovedește și mai mult inscripția din Ampelum (C. I. L. III. n. 1323), în care găsim pe un P. Celsenus Constans, originar din Aequum (în Dalmația medi-

38). Hirschfeld, Epigraphische Nachlese zum Corpus Inscriptionum Latinarum v. III aūs Dacien und Moesien, p. 5. (1874).

teraneă) și fost decurion al coloniei Dalmatia ocupînd onorificul post de decurion al coloniei Sarmizegetusa, numită atunci dacica. Că iel iera Dalmatin din Aequum să vede foarte bine din titlul său: „dec. col. Dalmatiae Cl Aequo.“ Astfel de Dalmatini din Aequum să mai amintesc și în inscripțiile 1262 (din Alburnus major) 1108 și 1223 (din Apulum) și ieste probabil, că iei au fost aduși încă din timpul lui Traian împreună cu ceilalți Dalmați pentru exploatarea minelor de aur din munții apuseni.³⁹⁾ Dacă ieste așa, atunci cum ne putem închipui că un Dalmatin, adus în Dacia la porunca împăratului Traian, ar fi putut să ajungă decurion în capitala Daciei, afară decît în timpurile foarte apropiate de cucerire, cînd provincia deabea începuse a să organiza și cînd, după cum zice Mommsen, „Apulum aut reipublicae formam nullam haberet aut certe sub Kanabarum nomine minus honestiorem“ (C. I. L. III. p. 219), Deci, cum zice mai încolo Mommsen, nu trebuie să ne mirăm că acest Dalmatin a putut obține decurionatul în Sarmizegetusa.

Toate acestea ne arată, că cel mai vechi titlu al Sarmizegetusei romane a fost „colonia dacica“; termenul însuși nu l'am explicat însă până acum. Mommsen n'a încercat nici o explicație. Hirschfeld (Epigr. Nachl. p. 5) crede că acest titlu l'a păstrat Sarmizegetusa numai atîta, cît timp iea iera singura colonie romană în Dacia; îndată ce să fundă a doua colonie, iea luă alt titlu („Sarmizegetusa... war, wenn man aus dem ihr in den älteren dacischen Inschriften beigelegten Namen: colonia Dacica schliessen darf, ursprünglich wohl die einzige Colonie in Dacien“). Această explicație o primiră și ceilalți istorici ai Daciei, precum Goos în *Innerverhältnisse* și Iung în cele două cărți ale sale. Deducem deci că Sarmizegetusa n'a purtat mult timp acel titlu, deoarece chiar sub Traian a trebuit să'l

39) Vezi ce spune Mommsen în C. I. L. III. p. 214. Mai compară și n. 1322 „*Dalmata princeps adsignatus ex m(unicipio) Splono*“, ceea ce însemnă transferat din porunca împăratului din Dalmatia în Dacia. și n. 1312 (C. I. L. III), unde să pomenește cel dintîi „procurator Aurariarum“, M. Ulpius, de bună samă un libert al lui Traian, al cărui nume l'a și adoptat. Acestea ne arată că exploatarea minelor de aur s'a început în timpul lui Traian și că prin urmare Dalmatinii fură aduși tot atunci pentru acest lucru. Tot așa a trebuit să săntimple și cu Dalmatinul nostru din n. 1323.

lapede după întemeierea coloniei Zernensium în vechia Διερνα (lingă Orșova de azi).

Să ne'trebăm acum, ce titlu luă colonia Sarmizegetusa după pierderea celui dintii? După inscripțiile găsite până astăzi reiese cu cea mai mare siguranță, că titlul adoptat în mod oficial după fundarea celorlalte colonii, ieste „colonia Ulpia Traiana Augusta“. Acest titlu mai augmentat obvine pentru prima oară într'o dedicație, ce face colonia împăratului Hadrian la an. 118 d. Ch., în care iea să subscrie: „*colonia Ulpia Traiana Aug(usta) Dacic(a) Sarmizeg(etusa)*“.⁴⁰⁾ Că ieste de la 118 d. Ch. să vede din titlurile date împăratului Hadrian, între care să află și „*trib(unicia) potestate II*“, care nu putea fi decît la anul amintit (C. I. L. III. n. 1445).⁴¹⁾ De la 118 d. Ch. înainte colonia vine în inscripții sub diferite numiri, unele mai complete altele mai necomplete, precum le vom vedea mai tîrziu.

Ieste natural să ne punem acum întrebarea, cine a dat acest nume coloniei și cînd i l'a dat, căci ieste un fapt istoric destul de important, ca să merite a fi lămurit cît să poate mai bine. Titlul, cum am spus, îl întîlnim întîiașdată la 118 d. Ch., deci în al doilea an al domniei lui Hadrian, (care ține dela 117—138); iel trebuia, va să zică, să fi fost dat coloniei în acest an sau înainte. S'ar putea crede—deoarece titlul nu obvine cu siguranță în nici o inscripție din timpul lui Traian—că iel a fost dat coloniei de către Hadrian: această ipoteză s'ar întemeia însă pe un fapt cu totul exterior și întîmplător, deaceia nici nu știm să fi fost susținută de cineva. Nu rămîne decît să atribuim acest titlu însuși fundatorului coloniei, lui Traian, și aci suntem ajutați de un fapt general, ce să observă în imperiul roman cu ocaziunea fundărilor de colonii Acestea, cum am amintit și'n introducere, luau adeseori numele împăratului, sub care să deduceau. Așa

40) Ackner și Müller, die Römischen Inschriften in Dacien, Wien 1865, dau această inser. la n. 152 cu acea greșală că în v. 7. pun „cos II“ în loc de simplu „cos“.

41) Titlul citat obvine și în n. 165 din Ack. și Müll., care nu ieste însă de la 119 d. Ch., cum cred cei doi editori, ci din timpul lui Antonin Piu (138—161), căci sub acest împărat a fost Terentius Gentianus guvernator al Daciei (Goos, Innerverhältnisse p. 142 și C. I. L. III. n. 1463).

am văzut în inscripția de fundare a coloniei Thamugadi, că aceasta să 'ntitulează: „*co[loniam Mar]c[is]ianam Tr[ai]anam Thamugadi*,” tot după numele împăratului Traian.⁴²⁾ Astfel a trebuit să să 'ntimple și cu Sarmizegetusa: la 'nceput Traian o numi colonia dacica, ear după ce fundă și alte colonii dacice îi dete după numele său „Ulpius Traianus” titlul măgurilor de: „Ulpiia Traiana Augusta”, pe lângă care să mai alătura citeodată și cel dintii „dacica” și numele cel vechi al orașului „Sarmizegetusa”.

Atita putem ști cu siguranță despre cecece a făcut Traian pentru favorita sa colonie din Dacia⁴³⁾. Vom vedea la istoria internă a coloniei dacă se poate atribui tot lui Traian importanța politică, ce căpătă Sarmizegetusa în timpii cei dintii ai dominațiunei romane în Dacia. Trecem deci la Hadrian.

Iel domnește dela 117—138 d. Ch. Subt dînsul știm, că Dacia fû amenințată de Iazygi, popor ce locuea între Tisa și Dunăre, și că împăratul, ca să poată 'năbuși mai curînd această răscoală a Iazygilor, concentră toată puterea militară din aceste părți în minile lui Q Marcus Turbo, prefectul Egiptului. Acesta capată pentru timpul războiului guvernarea Daciei și Panoniei, ca din aceste două provincii deodată să atace pe Iazygi și să-i strîngă la mijloc (Dacia Turboni credita titulo Aegyptiacae praefecturae, quo plus haberet auctoritatis, ornato”, vita Hadr. c. 7). Turbo în scurtă vreme bate și liniștește pe Iazygi, ear colonia Sarmizegetusa, care iera mai mult amenințată de cătră aceia, deoarece ieste situată mai a-

42) O a treia colonie zidită de Traian ieste „colonia Traiana” din Galia belgică. Vezi în Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, par Daremberg et Saglio, p 1317, la articolul colonia, lucrat după cele mai bune izvoare vechi și moderne de G. Humbert.

43) Nu ne-a rămas nici o peatră, nici un monument, care să ne ateste și celelalte măsuri ce trebe să fi luat Traian pentru întărirea și înfrumusețarea jubitei sale colonii. Să vor descoperi poate de aci 'nainte. Spre despăgubire totuși ne-a rămas un mic fragment, care ieste fără 'ndoială din o dedicație de mulțămire făcută de colonie fundatorului său. Fragmentul s'a găsit în Grădiște și ieste următorul: |CAES. TRA| ((*Caes(ari) Tra(iano)*) C. I. L. III. n. 1444. — Găsim cu cale a aminti aci, deoarece mulți să folosec încă de colecțiunea lui Ackner și Müller, că inscr. de la n. 150 din acea colecție, care pare a fi o dedicație oficială a coloniei Ulpiia Traiana cătră împăratul Traian, și încă din anii 107—108, cînd nici nu exista „colonia Ulpiia Traiana”, ieste sau o falsificație sau o interpretare greșită. De acestea să găsece mai multe în colecția amintită; asupra lor vom mai avea ocaziune a atrage atențiunea cetitorilor.

proape de dinșii, ridică o peatră în amintirea lui Turbo cu următoarea inscripție :

„*Q Marcio. Turboni Frontoni. Publicio Severo. praef(ecto) praet(oriu) imp(eratoris) Caesaris. Traiani Hadriani. Augusti. p(atris) p(atriciae) colon(ia) Ulp(ia) Traian(a) Aug(usta) Daciae Sarmizegetus(a)*“. (C. I. L. III. n. 1462).

Ni s'a mai păstrat încă din vremea lui Hadrian o însemnată inscripție, care ne dovedește cât de mult să intereseze acest împărat de prosperarea coloniei noastre. Iea ne arată, că după porunca împăratului guvernatorul Cn. Papirius Aelianus aduse între anii 132/133 apă în oraș, ceea ce însemnă pe acele vremi că construi aqueducte, care, cum știm, ierau niște construcțiuni în adevăr grandioase și costau sume enorme de bani.⁴⁴⁾ Inscripția ieste aceasta:

„*Imp(eratore) Caes(are) Divi Traiani Parthici f(ilio) Divi Nervae nep(ote) Traian(o) Hadrian(o) Aug(usto) pont(ifice) maximo trib(unicia) potest(ate) XVI co(n)s(ule) III p(atre) p(atriciae) aqua inducta colon(iae) Daciae Sarmizegetusae per Cn. Papirium Aelianum legat(um) eius pr(o) pr(aetore)*“ C. I. L. III. n. 1446.

Pentru aceasta și alte îmbunătățiri, ce de bună samă va fi făcut Hadrian în Sarmizegetusa, colonia îi dedică mai multe pietrii, din care ni s'a păstrat una, dar foarte mutilată, în Grădiște. C. I. L. III. 1447.

Subt lunga domnie a lui Antonin Piul (138 - 161) înflorește întreaga provincie și afară de o mică răscoală a Dacilor⁴⁵⁾ iea să bucură de liniște completă. Sarmizegetusa își urmă desvoltarea și progresul, ce luase subt cele două domnii anterioare. Insuși împăratul Antonin Piul o socoti demnă de a'l avea pe dînsul pentru cîtva timp ca cel mai înalt magistrat, ca „duumvir quinquennialis“. Inscripția din C. I. L. III. n. 1497 ne atestă acest fapt:

„*M. Comin(io) M. f. Pap(iria) Quinto, pontif(ici) col(oniae)*

44) Aducerea unui aqueduct într'un oraș din vremea Romanilor iera un eveniment din cele mai însemnate pentru istoria acelu oraș; din cauza aceasta găsim totdeauna amintite asemenea evenimente în inscripții. Vezi C. I. L. III. n. 1061, unde să vorbește de construirea unui aqueduct în Apulum pe timpul lui Antonin Piul și subt îngrijirea lui M. Statias Priscus, leg. Aug. pe la 158 d. Ch. (Goos, Innverhältnisse, p. 140).

45) Capitolin ne spune: „Dacos rebellantes contudit“ (sc. Antoninus), va să zică Dacii supuși și rămași în provincie să răsulară și fură domoliți în curind. Vezi Goos, Studien, p. 58 și nota 153.

Sar(mizegetusae) et praef(ecto) q(uin) q(uennali) pro Antonino imp(eratore), patr(ono) coll(egii) fab(rum), eq(uo) p(ublico), ordo col(oniae) ob mer(ita) ipsius“.

Aceasta ne spune, că împăratul Antonin primind a fi duumvir quinquennalis în Sarmizegetusa, și-au numit un suplinitor, pe Q. Cominius (amintit și în n. 1476 și 1513), care iera unul din cei mai de frunte bărbați ai coloniei ca pontifex și ca patron al colegiului fabrilor și care își câștigă în funcțiunea de duumvir merite atât de mari pentru colonie, încît senatul acesteia, așa numitul „ordo coloniae“, îi decretă o statuă călare pe cheltueala comunei. N'avem să ne mirăm de aceste merite atât de mari a le prefectului quinquenal, deoarece atunci cînd însuși împăratul să alegea II vir colonia să bucura de drepturi deosebite (v. Lex Salpens. c. 24)⁴⁶). Despre acestea vom vorbi mai pe larg cînd vom ajunge la viața municipală a Sarmizegetusei.

O singură amintire ni s'a mai păstrat despre împăratul Antonin în n. 1448 C. I. L. III. Un decurion al coloniei, Q. Aurelius Q. F. Tertius, dedică o peatră împăratului Antonin la an. 142 d. Ch., în care ne spune, că a dat „*ad annonam HS LXXX N* (=sestertios LXXX nummos) *ob honorem flamonii*“. Ni să pare că acel decurion a căpatat rangul de flamen tocmai sub duumviratul lui Antonin, din care cauză a și ridicat acestuia piatra comemorativă cu inscripția amintită. Am putea deci să punem duumviratul lui Antonin în an. 142 d. Ch.

Atita putem spune de o camdată asupra istoriei coloniei Sarmizegetusa până la moartea lui Antonin și suirea pe tron a lui Marc Aurel (161 d. Ch.) Această perioadă, care cuprinde domniile celor trei împărați: Traian, Hadrian și Antonin Piul, o vom numi: *perioada întia* în istoria coloniei noastre. Iea să caracterizează prin fundarea și desvoltarea treptată a coloniei, prin întărirea și înfrumșetarea iei cu zidiri publice și private, precum și prin stabilirea tuturor formelor de administrație municipală romană. Inșă tocmai cînd colonia noastră să afla pe calea indicată de progres și prosperitate să inaugurează cu triste presemne domnia lui Marc Aurel, la an.

46) Comp. Iung, Roemer und Romanen, p. 93.

161 d. Ch. Șase ani după aceasta, la 167, începe faza întâia a războiului marcomanic, în care să năpustiră asupra provinciei înfloritoare oardele germanice și sarmatice, precum: Marcomanii, Quadii, Hermundurii, Noriscii, Iazygii și Sarmatii. Cu o mică întrerupere de doi ani dela 175—177 războiul marcomanic ține dela 167—180, adecă până la moartea lui Marc Aurel. Centrul operațiilor militare romane iera în Carnuntum și Vindobona, aripa stîngă apăra Castra Regina din Raetia, ear aripa dreaptă apăra Sarmizegetusa⁴⁷⁾. Cea din urmă numai ne interesează aci. Iera comandată de Cl. Fronto, guvernator deodată al Daciei și al Moesiei superioare, ca să aibă la dispoziția sa trupe mai numeroase și să nu fie împedecat în mișcările sale. Fronto să luptă cu bărbăție și învinge de mai multe ori pe barbari, eliberînd pe Sarmizegetuseni pentru cîtva timp de groaza nespusă, în care să aflau. O inscripție găsită la Grădiște în anul 1823 ne arată cum îl onorară cetățenii Sarmizegetusei prin una din cele mai frumoase dedicațiuni. Fiind prea lungă extragem ce ieste mai important dintr'însa :

„*M(arco) Cl(audio) Ti(berii) filio Quirin(a) Frontoni co(n)s(uli) leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(actore) trium Dac(iarum) et Moesiac sup(erioris), comiti Divi Veri Aug(usti), donat(o) donis milit(ari)bus)..... col(onia) Ulp(ia) Traian(a) Aug(usta) Dac(ica) Sarmizegetusa) patrono, fortissim(o) duci, amplissim(o) praesidi.*“ (C. I. L. III. n. 1457).

Inscripția pare a fi pusă în memoria lui Cl. Fronto în urma morții acestuia, care s'a 'ntîmplat după anul 171, cum a calculat Borghesi.⁴⁸⁾ În tot cazul victoria lui cade între anii 170—171 și fû o victorie trecătoare. Cu atît mai ușor putem vedea din aceasta, ce groază a trebuit să înspire acel război locuitorilor din Sarmizegetusa!

O altă urmă a războiului marcomanic în Sarmizegetusa s'a descoperit de curînd de cătră Mommsen în schecele lui Veranțiu, care ne spune, că a aflat'o în Grădiște. Inscripția este următoare :

47) Iung, Roman. Landschf. pp. 322 și 333. Mai pe larg în Goos, Studien, pp. 58—63.

48) Vezi lista guvernatorilor din Dacia la Goos, Innverhältnisse, p. 142. (Archiv des Vereines XII. 1874).

imp. caes.

m. aur. antonino aug
pont. MAX. TRIB pot... imp. .. cos... pro
cos. ARMEN. MED parth. max. divi
ANTONINI. FIL. DIVI. veri parth. max. fra
TRI. DIVI HADR. NEP. DIVI. triani. parth
 5 *PRONEPOTI. DIVI. NERVAE abnep. co*
LONIA. VLP. TRAIAN. AVG. DAC
ANCIPITI. PERICVLO. VIRTV
TIB. RESTITVTA

(Ephemeris

epigraphica, vol. IV. 1879. n. 188)

Traducerea o facem astfel: *Imp(eratori) Caes(ari) M(arco) Aur(elio) Antonino Aug(usto) pont(ifici) max(imo) trib(unicia) pot(estate)... imp(eratori)... co(n)s(uli)... proco(n)s(uli), Armen(iaco) Med(ico) Parth(ico) max(imo) divi Antonini fil(io) Divi Veri Parth(ici) max(imi) fratri, Divi Had(riani) nep(oti), Divi Traiani Parth(ici) pronepoti, Divi Nervae abnep(oti) colonia Ulp(ia) Traiana Aug(usta) Dac(ica) ancipiti periculo virtutib(us) restituta.*"

Inscripția ieste autentică, căci Mommsen, care a editat-o nu aruncă nici o îndoială asupra iei. Constatăm deci dintr'însa, că colonia Ulpia Traiana mîntuită de pericolul îndoit ce o amenința, multămi prin o dedicație mîntuitorului iei, împăratului Marc Aurel. Nu putem defini însă ce-a putut fi acest dublu pericol, „anceps periculum“, cum să exprimă inscripția. Nu cumva să fi fost vre-o răscoală a Dacilor rămași în părțile sud-ostice ale Transilvaniei, care ierau mai puțin apărate de Romani și mai de fel locuite de diușii? S'ar explica atunci foarte lesne atacul din două părți: despre sud-ost și despre nord-vest. Aceasta o dăm ca o simplă ipoteză.⁴⁹⁾ Ceeace ni să pare mai probabil ieste, că Sarmizegetusa n'a avut să sufere așa de mult din partea barbarilor în răsboiul marcomanic, deoarece poziția iei iera adăpostită și apărată de toate părțile prin munți, strimtori și ape. Deaceea nici nu ni s'au păstrat în Sarmizegetusa urme mai vădite despre acest răsboi, precum s'au păstrat spre pildă în părțile nordice ale Transilvaniei, unde s'au găsit la Roșia renumitele table cerate, datate toate dintre anii 131—167 și îngropate

49) „Anceps periculum“ s'ar putea explica și prin însemnarea lui „anceps“ de amenințator, grozav, puternic, care obvine de vre-o două ori în clasicitate.

de bună samă cu ocaziunea unei fugi a locuitorilor dea-
colo în an. 167, la începutul războiului⁵⁰).

Tot ca o mulțămire pentru isbinzile săvârșite în răz-
boiul marcomanic să pare că ridică colonia Sarmizege-
tusa și piatra cu inscripția de sub n. 1450 C. I. L. III, de-
dicată lui Verus, fratele lui Marc Aurel, la an. 172 d. Ch.

Războiul marcomanic a avut o însemnată urmare pen-
tru istoria ulterioară a coloniei Sarmizegetusa. Măsurile,
ce împăratul Marc Aurel să văzù silit să le ia chiar în
decursul aceluia război (precum ni să pare nouă) cu pri-
vire la administrația generală a provinciei Dacia, scăzură
încîtva importanța coloniei noastre. Apulum, care pri-
mește pe la 180 d. Ch. o nouă colonie romană și devine
municipiu din Kanabae ce iera⁵¹), începe a să ridica re-
pede și ajunge în curînd a fi egal în strălucire cu Sarmi-
zegetusa. La aceasta contribui mai mult împrejurarea că
iel deveni centrul militar al Daciei, precum și rămase de-
atunci incoace totdeauna. Inflorirea orașului Apulum ieste
legată și de împărțirea în trei părți a Daciei precum și de alte
întîmplări însemnate pentru colonia Sarmizegetusa, pe care
nu le putem trata aci, căci cer prea mult loc, ci le vom
lămuri întru cît vom putea în istoria internă a Sarmize-
getusei, unde își au locul lor mai potrivit.

Incheind deci de o camdată cu istoria Sarmizegetusei
subt Marc Aurel, ajungem la timpul lui Septimiu Sever,
care domnește de la 192—211. Treceam peste domnia lui
Comod, care ține de la 180—192 umplînd intervalul între
Sever și Marc Aurel, de oarece inscripțiile nu ne spun ni-
mic asupra acestui împărat. Iel ieste amintit numai odată
într'o piatră din timpul lui Sever de la 198—210 împre-
ună cu acesta și cu Geta (probabil). C. I. L. III. 1451.

Septimiu Sever ieste unul din cei mai însemnați împă-
rați pentru Dacia. Iel s'a interesat foarte mult de această
provincie și iera natural să facă așa, deoarece fusese pro-

50) V. C. I. L. III. pp. 921—923 introducerea lui Mommsen la tablele
cerate și Goos, passim în operele sale, d. e. die Römische Lagerstadt Apulum,
p. 31 și nota 21.

51) Prima amintire subt numele de „*municipium Aurelium Apulum*“ ieste
de la an. 180 (Goos, Apulum p. 32). Tot Marc Aurel pare a fi adus în Apulum
și noua colonie „*juris italicum*“ precum presupune Mommsen în introducerea la in-
scripțiile din Apulum, C. I. L. III. p. 182—183 și precum pare a rezulta din n.
405 Eph. epigr. v. II, unde să pomeneste un „*duumvir coloniae Aureliae Apu i.*“

clamat ca împărat de cătră legiunile din Panonia și de legiunea XIII-a gemină din Dacia. Incepuseră acum legiunile din Illyric să dicteze împărați imperiului roman!

Sever, ca să alineze ranele cauzate provinciei de războiul marcomanic și ca s'o apere pe viitor de asemenea năvăliri, luă mai multe măsuri, dintre care cele mai însemnate, ce ni s'au transmis, sunt aceste două: aduse legiunea a V-a macedonică în Dacia și ridică Patavissa care iera un „vicus“ al Napocci, la rangul de colonie (Ulpian l. c.)⁵²). De sigur că iel a luat și alte dispoziții folositoare provinciei și s'a îngrijit și de Sarmizegetusa; căci altfel cum ne-am explica număroasele monumente ce ne-au păstrat numele lui atît în alte orașe ale Daciei cît și în Sarmizegetusa? Aceasta îi ridică monumente nu numai lui, ci și rudeniilor lui. Astfel n. 1452. C. I. L. III:

„*Divo Severo Pio colonia Ulpia Traiana Aug(usta) Dac(ica) Sarmiz(egetusa)*“ și n. 1439. C. I. L. III:

„*Numini et providentiae imperatorum) Severi et Antonini et Getae*“ (probabil).⁵³

Jung în scrierea sa „die Romanischen Landschaften“ p. 389, vorbind despre Sever, pe care îl face al doilea fondator al provinciei Dacia, ne spune chiar că în Sarmizegetusa i s'ar fi ridicat după moartea lui o statuă. De unde ia iel această notiță, nu putem ști; mai jos ne citează o scriere (nu de mare valoare), din care s'ar părea s'o fi luat, dar pe care noi n'am putut'o încă căpăta: ieste cartea lui A. de Ceuleneer, Essai sur la vie et le règne de Septime Severe, p. 179. (tipărită în Bruxelles la 1880).

Cu Septimiu Sever putem să încheiăm a doua perioadă în istoria Sarmizegetusei. Desvoltarea liniștită a coloniei noastre, începută sub cei trei împărați, ieste cîtva timp întreruptă prin războiul marcomanic. Terminîndu-să însă acest război, iea își continuă mersul său progresînd prin înțeleptele măsuri administrative ale lui Marc Aurel și prin

52) V. C. I. L. III. n. 905 și nota lui Mommsen, care crede că edificiul dăruit legiunei a V-a mac. de împăratul Sever în Potaissa (Turda de azi) au fost niște băi. Asupra Patavissei vezi și miliarul lui Traian C. I. L. III. n. 1627, unde să află, „Potaissa Napocae“ precum și introducerea lui Mommsen la inscripțiile din Turda, C. I. L. III. p. 172.

53) Ie curios lucru, că numele lui Geta în toate inscripțiile, în care să află, ieste șters!

părinteasca și recunoscătoarea îngrijire a lui Septimiu Sever. Afară de mica întrerupere de la început putem zice că această perioadă constituie a doua înflorire a coloniei noastre și a Daciei în general. Vom trece acum la *a treia și ultima perioadă*, care să caracterizează de-asemena la început prin turburări, apoi prin o scurtă însuflețire și în sfârșit prin căderea și disparițiunea totală a măreții noastre colonii. Iea ține de la 211—260 aproximativ, când găsim cea din urmă amintire a Sarmizegetusei în inscripții.

Cele mai mari nenorociri, ce au avut să sufere Sarmizegetusa, i-au venit din partea Goților și noi credem, că tot iei au și dărîmat-o. Invaziunile gotice încep din vremea lui Caracalla (211—217), să nmulțesc subt Marcinus și devin permanente în părțile Daciei. Provincia a trebuit să sufere mult, până ce brațele puternice ale lui Gordian (238—244) și Decius (249—251) o ușurară pentru un scurt timp de primejdiile, ce o amenințau neconținut. Gordian mai ales să luptă cu succes în contra Goților, pe carii îi alungă din Dacia la an. 242 d. Ch., și caută a restabili buna stare a provinciei; această ultimă înflorire însă trebuie să fi fost cu mult mai palidă decît cea din vremurile lui Antonin sau Septimiu Sever. Dar iea li să părû locuitorilor speriați mai dulce de cît cele dintii, tocmai așa cum li să părû că Decius prin o singură învingere la an. 250 d. Ch. a restituit Dacia și a făcut'o fericită, deși această restituire și fericire nu ținu decît vre-o zece ani de turburări. Că Gordian s'a îngrijit foarte mult de provincie și de capitala iei, aceasta o vedem din multe dedicațiuni, ce îi face provincia Dacia atît în Sarmizegetusa cît și în alte orașe. Astfel la an. 241 d. Ch. îi ridică întreaga provincie o piatră în Sarmizegetusa:

„*Imp(eratori) Caesari Marco Anton(io) Gordiano Pio Felici Aug(usto) pontifici max(imo) trib(unicia) pot(estate) IIII, co(n)s(uli) II p(atri) p(atriciae) proco(n)s(uli) concilium prov(inciarum) Daciarum III Devoti Numini Maiestatique eius*“ (C. I. L. III 1454).

O altă piatră ieste pusă tot în Sarmizegetusa de cătră un sacerdos arae Augusti, cel mai mare preot al Daciei, care exprima deci sentimentele întregii provincii și mai ales ale orașului în care să afla, ale Sarmizegetusei:

„*Marti Aug(usto) pro salute imp(eratoris) Caesaris M. An-*

toni Gordiani pii felicis Aug(usti) M. Antonius Valentinus eq(ues) R(omanus), decurio m(unicipii) Apul(ri) sacerdos arae Aug(usti) n(ostri, coronatus Daciae III d(onum) d(edit)" (C. I. L. III. n. 1433).

Cea mai însemnată însă din inscripțiile puse lui Gordian ieste fără 'ndoială cea de subt n. 1175 C. I. L. III, care n'a fost pusă în Apulum, cum o dau vechii epigrafiști, ci a fost transportată mai târziu, în timpurile noastre, din Sarmizegetusa în Alba-Iulia, tocmai așa cum a fost transportată și inscripția de sub n. 1177, dedicată de „*col(onia) Dac(ica) Sarmiz(egetusa)*" lui P. Furius Saturninus, „*leg(ato) Aug(usti) pr(o)pr(actore) co(n)s(ulari)*" la 161 d. Ch (vezi și C. I. L. III. n. 1460). Inscripția 1175 ieste aceasta:

„*Imp(eratori) Caes(ari) M. Antonio Gordiano Pio Felici Aug(usto) pontif(ici) max(imo) trib(unicia) pot(estate) II, co(n)s(uli) p(atr) p(atr)iae colonia Ulpia Traiana Aug(usta) Dacie(a) Sarmiz(egetusa) Metrop(olis) dicatissima Numini Maiestatique eius.*"

Iea ieste pusă la an. 233 d. Ch.; deci un an după inscripția 1456, în care apare pentru prima oară alipit pe lingă Sarmizegetusa titlul: *metropolis*. Amîndouă sînt oficiale; iele ne arată prin urmare cu toată siguranța, că Sarmizegetusa în întîia jumătate a secolului al 3-lea d. Ch. începuse să poarte titlul de „metropolis“. Să ne 'ntrebăm acum cine i-a dat acest titlu sau cînd a început să-l poarte Sarmizegetusa în actele oficiale? — S'a spus în general de cătră toți istoricii noi ai Daciei, că acest titlu și l-a luat colonia în secolul al 3-lea d. Ch.; ba Dl. Hirschfeld a susținut chiar, că iel trebuie să dateze încă din sec. 2-lea. După cercetările, ce-am făcut și noi în această privință, ni s'a pare a reeși cu destulă evidentă, că titlul metropolis nu obvine decît în sec. 3-lea și anume mai întîi subt împăratul Gordian. Ca să stabilim aceasta n'avem decît să căutăm ce titluri își dă colonia noastră în deosebitele timpuri și cînd întîlnim mai întîi titlul, ce ne preocupă acum.

De la an. 118 d. Ch., cînd apare întîiaș dată titlul complet: „*colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*" (C. I. L. III. n. 1445), găsim acest titlu întrebunțat în toate inscripțiile până la Caracalla, parte întreg,

aşa precum ni'l dă n. 1445, parte prescurtat, lăsându-să cînd unul cînd altul din terminii lui afară. Astfel am văzut în ins. 1446, dedicată lui Hadrian la an. 132/133 pentru aducerea apelor în oraş, că colonia să numeşte numai: „*colonia dacic(a) Sarmiz(egetusa)*“. Zece ani mai tîrziu, la an. 142 d. Ch. subt împăratul Antonin Piul, vedem că colonia să numeşte simplu „*Sarm(izegetusa)*“ sau cel mult „*col(onia) Sarm(izegetusa)*“, dacă am putea presupune, că săpătorul pietrei a scris PAP·SARM|DEC·COL. în loc de PAP·DEC·|COL·SARM ⁵⁴) (C. I. L. III. n. 1448). În ins. 1449, dedicată Faustinei, fiicei lui Marc Aurel, între anii 161/175 d. Ch., Sarmizegetusa să 'ntitulează numai „*col(onia) Sarmiz(egetusa)*“, deşi aceasta iera o dedicaţie oficială, făcută fiicei împăratului pe cînd acesta trăia încă. Tot subt Marc Aurel ieste scrisă şi ins. 1450 în onoarea lui Verus, fratele împăratului; iea ieste pusă la an. 172 d. Ch. şi într'insa găsim earăşi titlul complet: „*colonia Ulpia Traiana Aug(usta) Dac(ica) Sarmizegetusa.*“ Mai însemnată decît acestea ieste pentru istoria titlului nostru dedicaţia oficială, ce o face Sarmizegetusa împăratului Sever nu ştim în ce an, dar de sigur între anii 192/211, căci nu să vede a fi pusă după moartea împăratului. Iea ieste următoarea:

DIVO
SEVERO PIO
COLONIA
VLPIA . TRA
IANA AVG
DACIC . SAR

MIZ (C. I. L. III. n. 1452).

Vedem deci, că nici în timpul lui Sever colonia nu adoptase titlul metropolis. Tot astfel stăm şi subt Caracalla. Avem de la acesta două inscripţiuni: una în C. I. L. III. n. 1453, pusă poate pe la an. 215 d. Ch. şi în care colonia să 'ntitulează cu numele său complet de la 118 d.

54) În cazul cel dintîi s'ar cetti „*Pap(iria) Sarm(izegetusa) dec(urio) col(on)iae*“, înţelegîndu-să după Papiria tribu ear după Sarmizegetusa domo şi traducîndu-să „din tribul Papiria şi de loc din Sarmizegetusa“; în cazul al doilea am avea „*Papiria (sc. tribus dec(urio) col(on)iae) Sarm(izegetusae)*“ — din tribul Papiria şi decurion al coloniei Sarmizegetusa. Prima interpretare o dă Mommsen; ieste însă neobicinuită în inscripţiile dacice.

Ch. (C. I. L. III. 1445. 1450), și alta în Correspondenzblatt din an. 1878 nro. 10, din care să vede că colonia Sarmizegetusa pune o piatră comemorativă pentru împăratul, care să întorcea prin Dacia dintr'o călătorie a sa, între anii 211—217. Aceasta ieste următoarea:

pro salute imp. caes
m. aureli antonini p (II. FELICIS
aug. parth. max. b RITTF. MAX
 |vci — s

(Ephemeris

epigraphica v. IV. n. 189).

Hirschfeld a propus ca ultimul șir să citească: [*Fortunae red]uci [cius* și numai bazați pe această interpretare putem susține călătoria lui Caracalla prin Dacia și trecerea lui prin Sarmizegetusa.⁵⁵⁾ De la Macrinus (217—218 d. Ch.) Heliogabalus (218—222), Alexandru Sever (222—235) și Maximinus (235—238) nu ni s'a păstrat nimic. Nici o inscripție din Sarmizegetusa nu pomenește numele lor. Și ie foarte natural, de oare ce acești împărați, care sburară numai peste tronul imperial, nu putură face nimic în Dacia, fiind ocupați cu luptele lor prin celelalte părți ale imperiului. Nici nu ne putem aștepta deci ca sub domniile lor să fi luat Sarmizegetusa titlul „metropolis“.

În primul an însă al domniei lui Gordian, 238 d. Ch., iel ne apare întâiașdata în inscripția 1456 din C. I. L. III., pusă de senatul Sarmizegetusei în mod oficial lui Q. Axius Aelianus, patronul coloniei și unul din cei mai însemnați bărbați în Dacia. Reproducem o parte din această inscripție:

„Q. Axio Q. f. Pal. A[eliano], eq[uiti] R[omano]... proc[uratori] prov[incia]e Dac[iae] Apul[ensis], bis vice praesidis, ordo col[onia]e Sarmizegetusae metropol[is] patrono.“

În anul imediat după acesta, adică la 239 d. Ch. am văzut deasemenea titlul metropolis într'o dedicație a Sarmizegetusei către împăratul Gordian (C. I. L. III. 1175). Nimic mai

55) Goos crede că inscripția ieste pusă după an. 210 p. C., căci Caracalla a trecut prin Dacia în anul 213 sau 214, precum ne spune Spartian (5, 20) și Dio Cassius (77. 16. 78. 13). În această trecere noi credem că Caracalla a trebuit să se oprească și câteva zile în Sarmizegetusa. V. Correspondenzblatt des Vereines für sieb. Landsk. 1878. p. 111.

natural deci decît de a pune într'o legătură pe Gordian cu „Metropolis“ și a crede, că sau împăratul Gordian a dat Sarmizegetusei acest titlu sau și l-a luat iea singură sub împărăția lui Gordian. Celelalte inscripții, în care obvine acest termin, după părerea autorizată a lui Mommsen, sunt toate din secolul al 3-lea. („titulique ii quoque, in quibus brevius scribitur colonia Sarmizegetusa metropolis, ita comparati sunt, ut tertii magis quam secundi saeculi esse videantur“ C. I. L. III. p. 228). Astfel inscripțiile 1428, 1440, 1441, 1495, 1506, 1510, 1519 din C. I. L. III, 436 și 437 din Eph. Epigr. v. II. (1875) și 190 din Eph. Epigr. v. IV (1879)⁵⁶⁾. Aceasta din urmă să știe cu siguranță că ieste din sec. 3-lea (259/268 d. Ch.) Nici un fapt deci din cele cunoscute până acuma nu contrazice opiniunea noastră, căci nu s'a găsit nici o inscripție, care să poarte titlul metropolis înainte de împăratul Gordian (a cărei dată, să 'nțelege, să fie în mod preciz și neîndoios hotărîtă).

Cu toate acestea Dl. Hirschfeld în colecția de inscripții, ce a publicat la an. 1874 sub titlul: Epigraphische Nachlese zum Corpus Inscriptionum Latinarum vol. III. aus Dacien und Moesien, aducînd la p. 37 o inscripție din Sarmizegetusa sub nro. 46, crede că această inscripție, în care găsim terminul metropolis, ieste din secolul al 2-lea. Iea s'a transcris și în Eph. Epigr. v. II. n. 437 și ieste următoarea:

D . M
A V R E L I A E
D O N A T A E
V I X A N N L V
5 M . V L P I V S
M A R T I A L I S
V E T E T D E C . C O L
S A R M M E T R
C O N I V G I
10 C A R I S S I M Æ

Bazat pe scrisoarea acestei inscripții zice Hirschfeld că numele metropolis s'a alăturat probabil pe lângă Sar-

⁵⁶⁾ În volumul V-lea, Auctarium additamentorum ad corporis v. III, pp. 569—624 (1884) nu's inscripții dacice.

mizegetusa înainte de sec. 3-lea, deoarece scrisoarea citatei inscripții poartă caracterele sec. 2-lea. Această ipoteză, întemeiată pe un fapt așa de nesigur ca tră-săturile unei singure scrisori, n'o putem primi cu nici un preț, precum n'a primit'o nici Iung în Roemer und Romanen, p. 93, nota 1, zicînd: so ist dagegen zu bemerken dass jene innere Begründung durch Mommsen dies Raisonnement aus einem (nicht ganz sicheren) äusseren Gründe völlig schlägt. ⁵⁷⁾ Noi adăogăm pe lîngă această observare a lui Iung, că nu vedem nici o deosebire între literele acestei inscripții și între literele celorlalte inscripții constatate cu siguranță în sec. 3-lea; și chiar dacă ar fi o mică deosebire (pe care însă n'o indică nici Hirschfeld decît printr'un „wahrscheinlich“), totuși n'am putea zice, că există o linie exactă de demarcațiune între scrisoarea unui secol și a secolului următor, mai ales cînd îi despart unul de altul numai 20—30 de ani. Am pluti pe un teren prea nesigur, dacă ne-am hazarda în astfel de ipoteze. Și să mai notăm încă un fapt, pe care'l înaintăm sub autoritatea D-lui Iung, că scrisoarea romană din inscripții care în Italia și în țările apusene ale imperiului reprezintă secolul al 2-lea, reprezintă în Dacia și în celelalte țări de la Dunăre secolul al 3-lea de obicei. ⁵⁸⁾ Nu cumva Dl. Hirschfeld să să fi 'ncurcat la 1874 prin acest fapt?

După toate acestea deci noi rămînem pe lîngă părerea lui Mommsen, adăogînd la dînsa numai atît, că precizăm alipirea titlului metropolis pe lîngă celelalte în timpul lui Gordian. Pentru aceasta am și relevat atît de

57) Ni să va obiecta poate aci, că ne aflăm într'o contradicere, susținînd mai întîi pe Mommsen și combătînd apoi pe Hirschfeld, deși amîndoi să bazează pe acelaș fapt general: pe forma scrisoarei sau literelor romane. Obiecțiunea însă nu va fi dreaptă, de oarece Mommsen întemeiază opiniunea sa pe forma tuturor inscripțiilor din sec. 3-lea, care ieste aproape aceeași, pe cînd Hirschfeld să întemeiază pe forma unei singure inscripții, fără să ne arăte de loc întru cît forma acestei inscripții să aseamănă sau nu cu cele din sec. 3-lea sau 2-lea. Iel nici nu insistă măcar asupra deosebirei, ce ar putea stabili între scrisoarea din sec. 3-lea și cea din sec. 2-lea.

58) Iung, Die Romanischen Landschaften, p. 417 nota 1. citînd chiar Epigr. Nachl. n. 42.

mult figura acestui împărat în istoria coloniei noastre.⁵⁹⁾ Iea căpătă astfel o nouă și ultimă strălucire, dar foarte scurtă, căci nu ținū de cît vre-o 30 de ani. Vom vedea la istoria internă a coloniei ce urmări avū pentru Sarmizegetusa faptul că iera metropola provinciei Dacia și ce însemna în general pentru un oraș a fi metropola celorlalte orașe din provincie. Să vedem acum și ultimele zile ale Sarmizegetusei.

Philippus Arabs (243—249), care a fost prin Dacia și care a făcut precum să vede o monetărie în această provincie, să sili și iel a o ridica; dar tocmai subt iel începe lungul șir de invaziuni gotice, care să termină mai tirziu cu evacuarea provinciei. Împăratul Decius (249—251), care răpurta o învingere trecătoare asupra Goților, ie celebrat în Apulum la an. 250 d. Ch. ca restitutor Daciarum; în Sarmizegetusa nu găsim însă nici o urmă de această învingere a împăratului. Iea însă nu căzū, ci mai trăi subt domniile cele scurte ale lui Gallus (251), Valerianus (253—260) și Gallienus (253—268). Ultima inscripție în care să mai pomeneste colonia noastră a fost aflată nu de mult de cătră Mommsen în app ad Mezerziana la Verantius și publicată la 1879 în Eph. Epigr. v. IV. n. 190. Iea ieste dedicată de colonia metropolă lui Valerian, fiul împăratului Gallien, între anii 259/268:

„*P. Licinio Cornelio Valeriano nobilissimo Caes(ari), filio imp(eratoris) Caes(aris) P. Licini(i) Egnati Gallieni Pii Felicis invicti aug(usti) col(onia) Ulp(ia) Trai(ana) aug(usta) dacica Sarmiz(egetusa) metrop(olis) publice.*“

Dedicația să vede că ieste oficială atit din titlul metropolis cît și din terminul de la sfîrșit „publice“. Pentru ce să fi dedicat colonia această inscripție nu putem spune, căci nici Gallien, nici fiul său Valerian nu știm să și

59) Acesta ieste rezultatul, la care trebuie să ne aducă materialul epigrafic aflat până acuma. Că s'a putut însă întimpla și altfel-că adevci colonia a putut să și ia titlul de „metropolis“ și înainte de Gordian—aceasta earăși nu să poate răspinge cu dovezi sigure. Sarmizegetusa a ajuns a fi metropolă prin o dezvoltare lentă și progresivă, pe care o vom schița mai tirziu; iea să numi metropolis atunci cînd deveni centrul celorlalte colonii dacice și poate și atunci, cînd o altă colonie, Apulum, o amenința prin repedea sa dezvoltare a și perde însemătatea ce-o avusese până acum între celelalte. Atit această din urmă părere—care nu ieste a noastră—cît și pe cea dintii le vom discuta în istoria internă a coloniei, căci nici nu ieste locul lor aci, nici nu suntem destul de lămuriti asupra lor.

fi cîştigat vre-un merit pentru dînsa. Iei par din contră să o fi lăsat în prada barbarilor, căci mai mulți scriitori ai antichității ne spun, că Dacia în zilele lui Gallien fû perdută, ear pe Goți ni-i numește Aurelius Victor in c. 34 „quos diuturnitas nimis validos ac prope incolas fecerat“. O mulțime de date, ce ne aduce Goos în studiile sale (p. 72—77) ne arată că între 257—258 Dacia fû pierdută cu totul și că retragerea dela 271 nu fû decît consfințirea unei stări de lucruri existente. Unele din orașele Daciei fură dărimate între acești ani; Sarmizegetusa o mai găsim însă în picioare pe la 260, deoarece iera mai adăpostită decît celelalte, fiind situată în valea închisă a Hațegului. Iea fû dărîmată probabil în curînd după acești ani printr'o invaziune a Goților, făcută prin pasul Turnului roșu sau prin pasul Vulcan. Roiurile de popoare barbare trecură rînd pe rînd, fără să lase ceva în urma lor, peste ruinele măreții capitale, până ce, liniștindu-să vremile, să așezară cite-va triburi de Slavoni rătăcitori pe locul, unde odinioară înflorise atît de tare cultura romană. Mai tirziu să coborîră și urmașii vechilor coloni, să așezară între Slavoni, împrumutără numele, ce deduseră iei locului, ⁶⁰⁾ și să construiară casele lor în mare parte din ruinele vechei cetăți, pe care le admirăm și astăzi cu atîta entuziasm.

SFÂRȘITUL PĂȚII ÎNTÎI.

60) Afară de Grădiște, care ieste fără indoială termin slavonese, mai sînt vre-o două localități pe teritoriul vechei Sarmizegetuse, care poartă numiri slavone.

APENDICE.

I. Ortografia cuvintului Sarmizegetusa.—Mai mult ca o curiozitate vom înșira aci diferitele moduri, în care să găsește scris cuvântul Sarmizegetusa. Cea mai obicinuită ortografie în inscripții ieste aceea, care am adoptat-o și noi, adecă „*Sarmizegetusa*“ și care obvine de cele mai multe ori prescurtată. Intreagă o găsim numai în n. 1450 C. I. L. III și 1462 *ibid.*, unde lipsește însă *a* dela sfârșit. Cu *t* aspirat, adecă cu **th**, o găsim numai în inscr. oes-censă n. 753 C. I. L. III, unde să află terminul „*Traianae Sarmizegethusensium*“. În toate celelalte inscripții *t* rămâne neaspirat. La autori însă *t* ieste mai totdeauna aspirat, atit la cei grecești (pr. Ζαρμιζεγεθουσα la Ptol., Ζερμιζεγεθούση la Cass.), cât și la cei romani, carii de sigur imitară pe cei dintii (pr. Zarmizegethusa la Ulp.). La autorii grecești și la Ulpian *s* de la 'nceput mai ieste înlocuit cu **z**. Acest *z* vine și 'n inscripții de câteva ori. Astfel în n. 973 C. I. L. III. „*II v(r) col(oniae) Zarmiz(egetusae)*“ și mai ales în laterculi militari din Eph. Epigr. IV, unde găsim de două ori „*Zermiz(egetusa)*“ n. 889 k. p. 309 și n. 897. 5. p. 334, și de șase ori „*Ulp(ia) Zermiz(egetusa)*“ în diferite prescurtări, p. 326. ¹⁾ În sfârșit din locurile citate să mai vede că *a* din silaba întia ieste înlocuit câte odată cu **e**, atit când ieste *z* la 'nceput, ca 'n exemplele din urmă, cât și când ieste *s* la 'nceput, ca în laterculi militari din Eph. Epigr. IV. n. 896. B. II. 23. 29. p 331: „*Sermiz(egetusa)*“. La Orelli n. 3527 mai aflăm scris „*Zermiegete*“

1) Vezi și inscripția grecească din insula Lemnos, unde să găsește un „βουλευτής Δακίης κολωνείας Ζερμιζεγεθούσης“. Tocilescu, Dacia p. 607. citind pe Conze, Reise auf der Insel Lesbos

(natione Daqus domum colon. Zermiegete²⁾), care după Mommsen nu poate fi decît numele Sarmizegetusei (C. I. L. III. p. 228). Aci sau că săpătorul a uitat să pună pe *z* între *i* și *e*, sau că ieste o greșală de citire a inscripției.—Toate acestea însă n'au nici un interes special pentru noi; iele pot fi de oarecare însemnătate pentru filologi.

II. Titulaturile Sarmizegetusei. — Faptele generale și importante relativ la titulatura Sarmizegetusei le-am analizat; aci vom înșira spre completare toate titulaturile, ce să văd în inscripții: 1.) *colonia dacica*, C. I. L. III. 1100, 1323, 1443, 1573. 2.) *colonia Sarmizegetusa*, 1417^a, 1424, 1449 (161/175 d. Ch.), 1472, 1486, 1497, 1508, 1520 ș. a. In Apulum găsim acest titlu in n. 972, 1051 (23 Mai 205 d. Ch.), 1060 ș. a. 3.) *colonia dacica Sarmizegetusa*, 1446 (132/133 d. Ch.), 1460 (161 d. Ch.); în Apulum n. 1177 (161 d. Ch.), 1196 ș. a. 4.) *colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, 1455 C. I. L. III și 429 Eph. Epigr. II (138/161 d. Ch.). 5.) *colonia Ulpia Traiana Dacica Sarmizegetusa*, 1458, 1459, 1465, 1503. 6.) *colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, 1445 (118 d. Ch.), 1450 (172 d. Ch.), 1452 (192/211 d. Ch.) 1453 (211/217 d. Ch.), 1457 (170 d. Ch.), 1461, 1503 ș. a. Nu putem ști cu siguranță dacă vreuna din aceste din urmă ieste posterioară anului 238 d. Ch. 7.) *colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa Metropolis*, n. 1175 C. I. L. III (239 d. Ch.) și n. 190 Eph. Epigr. IV (259/268 d. C.).—Acestea sunt numirile cele mai obicinuite; mai rar obvin următoarele: 8.) *colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica* (fără Sarmizegetusa), in Eph. Epigr. IV 188. 9.) *Sarmizegetusa* în vreo patru inscripții, dintre care una în înșasi Sarmizegetusa, n. 1448²⁾, și celelalte în trei locuri, care au ajuns la noi foarte mutilate (1199, 1384, 1398 C. I. L. III). 10.) Să află și numai *colonia*, atit în inscripțiile din Sarmizegetusa (pr. 1425, 1471, 1478, 1482 ș. a. C. I. L. III, 438, 439 Eph. Epigr. II), cît și în alte locuri, din care cu siguranță putem raporta la Sarmizegetusa numai n. 1407 C. I. L. III (din Aquae); celelalte 's nesigure (942, 943, 1069, 1369, 1397 C. I. L. III). 11.) Mai curios decît toate ieste titlul din ins.

2) Asupra acesteia vezi și nota 54.

753 C. I. L. III „*colonia Traiana Sarmizegethusensium*“ (161/168 d. Ch.); care ni să pare a fi fost făurit de ocazie de vreun cărturar din colonia Oesca.

Toate aceste titulaturi, unele mai prescurtate, altele mai complete, nu sunt decit niște variante ale celor trei titulaturi principale, care le-am discutat în decursul acestei lucrări. Am văzut că cel dintii titlu oficial ie „colonia dacica“, al doilea „colonia Ulpia Traiana Augusta“, al treilea „colonia Ulpia Traiana Augusta Metropolis.“ La aceste două din urmă să adăogea adeseori și terminul „dacica“ din titlul cel dintii, precum și terminul „Sarmizegetusa“, care iera numele orașului înainte de cucerirea romană. În inscripțiile oficiale găsim totdeauna titlurile oficiale, date coloanei de cătră Romani; în cele particulare găsim pe lângă acestea și numai numele cel vechi al orașului, Sarmizegetusa, care iera întrebuițat mai ales în viața de toate zilele și în stilul neoficial.³⁾

III. Istoricul epigrafiei sarmizegetusense. — Cel dintii, care a constatat prin inscripții identitatea Grădiștei de azi cu vechea Sarmizegetusa, ieste totdeodată și cel dintii epigrafist al Daciei. Archidiaconul Iohannes Mezerzius, care își întocmi colecțiunea sa de inscripții pe la anul 1516, punînd prin aceasta fundamentul epigrafiei dacice, ne spune într'o notă⁴⁾ următoarele: „In ruina urbis antiquae, quae nunc Varhel, hoc est locus castris, dicitur, quam ex infra scriptis epitaphis coloniam Ulpiam Augustam Dacicam Sarmiz fuisse manifestum est; quod nos primi (absit verbo invidia) dum ruinas ipsas peragraremus, animadvertimus.“ Cuvintele din parenteză ne-ar îndreptăți poate să bănuim adevărul spusei lui Mezerzius și să credem că și dinsul va fi luat de la alt cineva această notiță; următorii lui însă ne spun acelaș lucru. Astfel St. Taurinus, care publică colecțiunea sa pe la 1519, zice într'un loc: „Zarmiz colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica fuit. Id primum Iohannes ille Mezerzius archidiaconus Colosiensis animadvertit.“ (C.

3) V. N. Madwig, *l'état romain*, trad. par Ch. Morel, Paris 1883, p. 42—43 „Pour les cités, qui existaient avant l'établissement de la colonie, on ajoutait encore leur ancien nom, celui qui était seul employé dans la vie ordinaire et dans le style nonofficiel.“

4) Publicată de Mommsen in C. I. L. III. la p. 153 și la n. 1452. Vezi și colecția lui Ackner și Müller, prefața, p. IV.

I. L. III. p. 153). Aceeași părere o găsim și la Accursius, care știa că Grădiștea ieste aproape de Alba-Julia (C. I. L. III. nota de la n. 1452), în codicele mutinens și în celelalte colecțiuni făcute mai toate după a lui Mezerzius. La 'nceput această identificare nu iera preciză. Găsim d. e. în codicele mutinens la inscripția falsă: „Iovi inventori“ următoarea notă: „Traianus inventis Decebali thesauris in Zarmis civitate quae Alba-Julia appellatur hoc epigramma statuit.“ Aci deci să confundă Sarmizegetusa cu Alba-Julia. De la Lazius încoace însă (+ 1565) identitatea ieste pe deplin stabilită la toți epigrafiștii ⁵⁾

O istorie a coloniei, scoasă din inscripții, nu cunoaștem până acuma. Becker-Marquardt ne spun, ⁶⁾ că o astfel de istorie a încercat-o W. Zumpt în lucrarea sa „honorum gradus sub Hadriano et Antonino Pio,“ publicată în Rheimisches Musaeum, an. 1843 p. 253 sq., dar această lucrare n'am putut-o utiliza. Credem însă că de mare valoare nu poate fi, deoarece n'o găsim citată în nici unul din istoricii moderni ai Daciei. O altă încercare de monografie de la iel încoace nu s'a făcut. Cea mai bună istorie a coloniei după inscripții rămîne tot introducerea lui Mommsen la inscripțiile din Sarmizegetusa, C. I. L. III. p. 228. De aceasta ne-am folosit mai mult, îndreptînd-o în unele părți și completînd-o cu toate detaliurile posibile, precum și cu descoperirile făcute de-atunci încoace.

IV. Sarmizegetusa în scriitorii noștrii cei vechi. Nu va fi, credem, fără interes, a expune pe scurt diversele notițe ce aflăm despre Sarmizegetusa în istoricii noștrii mai vechi. Iele ne vor da o nouă măsură pentru aprecierea cunoștințelor, ce aveau oamenii cei mai luminați între străbunii noștrii asupra Daciei traiane. — Căutînd în cronicari găsim la cei mai învățați dintre dînșii cîte-va știri asupra Sarmizegetusei; acestea sînt însă confuze și nesigure, din cauză că dînșii le-au scos din autori străini și le-au primit de bune fără ca să le mai controleze prin propria lor cercetare (ceeace, să 'nțelege, că 'n acele vremi iera, dacă nu imposibil, cel puțin foarte cu anevoe). Cel dinții la care găsim o astfel de amintire ieste *Neculae Costin*.

5) Vezi-i în C. I. L. III. p. 153 sq. și în prefața colecțiunei amintite acum.

6) In Römische Alterthümer, v. III. p. 109.

Iel avea pentru țara și timpul său cunoștințe destul de întinse în domeniul antichităților clasice. S'a putut deci ca notița, ce ne-o dă dînsul, să o fi scos atît din scriitorii vechi, cît și din cei noi, mai ales ai Transilvaniei. În descălecatul întîi ⁷⁾ ne spune următoarele: „Avea craiului lui Decebal încă au aflat-o Traian împărat aproape de apa, ce să chiamă Sargeția, într'un ostrov, ce'i zic unii din Unguri Strog, ear mai nainte să numea Sargeția, despre Ardeal, despre miază-zi“. Numirea greșită Strog și fixarea pozițiunei rîului într'un mod așa de nehotărît ne arată indetul nesiguranța cu care spunea aceste lucruri Neculae Costin. — Mai exacte știri să vede că a avut *Dimitrie Cantemir* în această privință. În cronicul *Romino-Moldo-Vlahilor* ⁸⁾ găsim următorul pasaj asupra Sarmizegetusei: „Acolo au mai avut (sc. Romîni din Moldova și țara muntenească) Hacegul și Verhel, care cetate întîi să chema Ulpia Traiana. Asișderea pe apa Strela, căreia astăzi îi zic Strig, au avut Mediașul, Crașia și Sapsonul“. Trecînd cu vederea peste neadevărurile ce conține acest pasaj, constatăm dintr'însul numai atît, că *Dimitrie Cantemir* cunoștea numele, ce purta Sarmizegetusa în timpul Romanilor, numirea dată mai tîrziu de Unguri satului Grădiște, rîul ce trece pe acolo sub numele lui nemțesc și romînesc, precum și ținutul, în care să află toate acestea, adică Hațegul. Aceste cunoștinți exacte asupra Sarmizegetusei ne uimesc cu atît mai mult, cu cît vedem din o sumă de alte pasaje precum și din cel citat, că *Cantemir* avea asupra Transilvaniei cele mai greșite cunoștințe geografice. Această nepotrivire nu ne-o putem explica decît prin aceea, că farmecul sub care i să prezenta vechia capitală a Daciei, l-a făcut să caute asupra ei mai multe informațiuni decît asupra celorlalte orașe dacice.—Acestea sunt singurele știri, ce le-am putut găsi în cronicarii moldoveni. Ureche are cunoștințe prea întunecate despre Dacia; *Miron Costin*, deși ieste cu mult superior premergătorului său, nu cunoaște decît orașele din Moldova, dintre care unora le dă origine ro-

7) *Letoposițele lui Cogălniceanu*, ediția II-a. p. 64.

8) p. 383 din ediția dela 1836.

mană, cu toate că sunt întemeiate cu mult mai tîrziu.⁹⁾ Cît despre cronicile muntenești, nu ne aducem aminte să fi găsit măcar o singură dată pomenit în ieie numele Sarmizegetusei. Autorii acestor cronici ierau oameni cu prea puține cunoștințe clasice sau chiar cu totul lipsiți de ieie. Aflăm cu toate acestea și într'insele o slabă amintire despre capitala Daciei. *Anonimul* care a scris cronica atribuită fără nici un motiv lui Milescu, vorbind despre modul cum a supus Traian Dacia, zice între altele:¹⁰⁾ „In cea de apoi însă Decebal biruindu-să au fugit, trăgîndu-să cătră Beligradul Ardealului, căci acolo iera și scaunul crăiei.“ Ceva mai la vale ne vorbește despre comorile lui Decebal, îngropate în palatele sale, „în apa ce trecea pe lîngă palate.“ Această apă nu poate fi decît Sargeția, al cărei nume anonimul a uitat să'l însemne în cronica sa. Reședința lui Decebal o pune apoi în Belgrad, confundînd în chipul acesta Grădiștea cu Belgradul sau Sarmizegetusa cu Apulum, precum făcuseră și unii din epigrafiștii cei vechi ai Daciei (Vezi nro. III. din apendice).

Atîta ie tot ce-am putut aduna din istoricii noștrii mai vechi. La sfîrșitul secolului al 18-lea întîmplîndu-să renașterea noastră literară, caracterizată mai ales prin zelul neobosit dezvoltat de învățații transilvăneni în studiile istorice, — ie natural să ne așteptăm de la dînșii la notițe mai amănunțite asupra întregiei noastre istorii și deci și asupra părții, ce ne interesează pe noi în special. Și'n adevăr lumina ce să răspîndește în general asupra istoriei noastre, să reflectează și asupra subiectului, ce ne ocupă acum. Vom aduce ca exemplu numai pe *Șincai*, care a fost cel mai zelos scrutător între colegii săi. Iel, tratînd istoria Daciei nu numai după autorii vechi ci și după inscripții, ne vorbește despre „colonia Sarmizegetusa“¹¹⁾ (la an. 140), despre apa adusă de Aelian întrinsa (la an. 118), despre vistierile lui Decebal din albia Streiului (la an. 106) ș. a. Toate acestea (cum ne spune dînsul la an. 105) sunt scrise

9) Vezi capitolul 5 din descălecatul întii (Letop. p. 23), în care Miron Costin vorbește despre deosebitule cetăți din Dacia, nepomenind însă nici una din Transilvania, deși tocmai aceasta fusese partea cea mai însemnată a Daciei traiane.

10) Letop. p. 93—94.

11) Înțiașdată aflăm această numire într'un autor român.

mai pe larg la sfârșitul calendarului de pe anul 1807. Nu mai vorbim de ceilalți scriitori ai renașterii, deoarece nici unul nu ne spune mai multe decât Șincai.¹²⁾ Scriitorii următori nu ne prezintă nici un interes special, căci acei dintre dînșii, carii au produs ceva bun, s'au ocupat cu alte părți ale istoriei noastre, ear cei ce au compus în compendii istoria noastră întreagă au copiat — și 'ncă de multe ori greșit — pe Șincai și pe alți scriitori străini. Cît pentru studiile mai nouă publicate prin revistele noastre literare, le-am analizat pe cele mai însemnate în prefață.

SFÎRȘITUL APENDICELUI.

12) Vezi d. e. Petru Maior, Istoria pentru începutul Romînilor. ediția I. p. 6.